

FONTES LINGVÆ VASCONVM

stvdia et
docvmenta

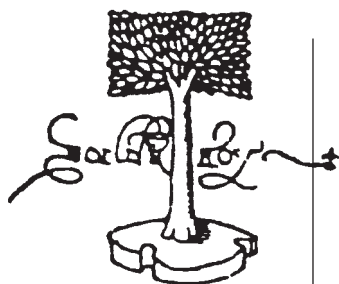
SEPARATA

Año XLVI • Número 117 • 2014

Euskal hitz-ordenaren norabidea:
idealismo ideologikotik pragmatismo
komunikatiborantz

JULIAN MAIA

FONTES LINGVÆ VASCONVM stvdia et docvmenta

Xahoren Aitor Hegoaldeko XIX. mendeko narratiban <i>Ana M. Toledo</i>	5
Artzibarko aldaera deitu izanaren inguruan (8 – Elkanoko aldaerarekiko zenbait elkaketa) <i>Koldo Artola</i>	25
Oinarrizko emozioen ezaugarri akustikoez <i>Iñaki Gaminde / Urtza Garay / Aintzane Etxebarria / Asier Romero</i>	101
Euskal hitz-ordenaren norabidea: idealismo ideologikotik pragmatismo komunikatiborantz <i>Julian Maia</i>	121
Juan Arin Dorronsororen «Material Toponímico» argitaragabearen 25. paper-zorroa <i>Luis Mari Zaldúa</i>	169
A Descriptive Analysis of Basque Hypocoristics <i>Patxi Salaberri Zarategi / Iker Salaberri Izko</i>	187

Año XLVI
Número 117
2014

Euskal hitz-ordenaren norabidea: idealismo ideologikotik pragmatismo komunikatiborantz

JULIAN MAIA*

INDARRIK BANU, pozik aldatuko nuke euskal perpausa. Arindu esan nahi dut. Agian irauli ere esan beharko nuke. [...]. Esaldiak bizkortu, lexikoa garbitu, arin-arin ibili perpausetik perpausera, esaldien arteko loturak freskatu...

Anjel Lertxundi

*andre ederra eziñ geiago,
umilla eta dultzia,
surtan jartzian probatutzen da
nolakua dan eltzia.*
Xenpelar

SARRERA

Euskarazko esaldiko elementuen ordena gai eztabaidatua izan da eta hala da oraindik ere. Jardun-gai honek badu alderdi ideologiko bat («sintaxiak islatzen du herri baten espiritua») eta beste bat komunikazioarekin lotua (nola ordenatzen diren esaldiko elementuak, hala erraztuko edo zailduko da komunikazioa). Bestalde, euskararen erabilera XX. mendean hagitz handitu da, eta inoiz baino gehiago baliatzen da gaur egun zenbait testu-generotan, non oraintsu arte hizkuntza gutxi landu den. Konparazio batera, azalpenezko eta argudiozko testu konplexuen garapena handia izan da euskara unibertsitatearen eremuan

* UPV-EHU.

sartu eta hartan zabaltzen hasi denean. Esparru berri batzuetan erabiltzeak, ordea, eztabaida dakar ea orain artean nagusiki garatu den eredu aski emankorra den eta efiziente betetzen ote dituen hiztunaren (hiztun elebidunaren/eleantiztunaren) komunikazio-beharrak. Testuinguru horretan, iritzi-trukeak eta eztabaidak gertatzen dira.

Lan honetan, euskal hitzordenari buruz plazaratu diren hainbat iritzi aztertuko eta sailkatuko ditugu. Guziaren buruan erakutsi gogo dugu bilakae-ra gertatzen ari dela gai horretan, eta hizkuntza-ereduan nabari den aldabidean komunikazio-efizientziak balioa irabazten ari duela, hizkuntzaren kontzepzio idealista baten kaltean. Idatzizko jardunaren esparruan ariko gara beti.

Hiru garai bereiz sumatu ditugu eta haiei begiratu diegu azterlanean: 1) XX. mendeko lehen herena; 2) euskara batuaren sortze eta goiz-garapenaren garaia (1960tik 1990 arte); 3) euskara batuaren umotze garaia (1990etik gaur arte).

Lana bururatzeko, lehenengoz markoaren muga ustez garrantzitsu batzuk azalduko ditugu, gero gaiaren inguruko iritziak bildu, iruzkindu eta sailkatuko ditugu, eta azkenik ondorioak aurkeztuko ditugu.

1. MARKOAREN EZAUGARRIAK

XX. mendearen amaiera aldera euskal jendartea elebiduna zen¹ (euskara/gaztelania edo euskara/frantsesa, Pirinioen zein aldetan jartzen garen) eta euskararen ezagutza edo jakitea ari zen hedatzen populazioaren zati garrantzitsuetan, batik bat hezkuntza sisteman eginiko ahalegin bereziaren ondorioz (Baztarrika, 2009: 174-186; Zalbide, 2010: 89-133; Azkarate, 2012; Maia 2012).

Testuinguru horretan sartu ziren eta hedatzen hasi ziren bizkorki informazio eta komunikazio teknologia berriak XX. mendearen azken hamarrurtekoan², eta horrek ageriago jarri zuen globalizazioaren fenomeno. Gertakari horren ondorioetako bat da gero eta jende gehiagok behar izaten duela gaur egun Euskal Herrian hirugarren hizkuntza bat nonahiko jendearekin komunikatzeko. Paper hori ingelesak betetzen du nagusiki (Cenoz eta Jessner, 2000; Crystal, 2004; Jessner, 2006). Egoera berri (eta aldabidean den) horren ondoriozko ezaugarri bat da nolako helburuak ezartzen zaizkion gaur egun hezkuntza sistemari. Adibidez, Espainiako estatuan, EAEko eta Nafarroako eskola-curriculum ofizialetan formulatzen da hizkuntza-komunikaziorako gaitasuna (gutxienean) hiru hizkuntzatan garatu beharra (Lasagabaster, 2000; Cenoz *et al.*, 2001; Guasch, 2007; Eusko Jaurlaritz, 2010; Nafarroako Gobernu, 2007). Bestalde, Frantziako estatuaren hezkuntza-helburuetan sartzen da ikasle bakoitzak gaitasuna izan behar duela komunikatzeko «*dans au moins deux langues vivantes à la fin de l'enseignement secondaire*», eta horretarako, «*L'enseignement des langues vivantes est obligatoire dès le CE1*»;

¹ Jendarte elebiduna erraten diogu erkidego horretan bi hizkuntza nahiko ugari erabiltzen badira, bestelako xehetasunetan sartu gabe.

² Uberuagak dio 1993aren inguruan hasi zela euskara interneten erabiltzen (Uberuaga, 2000).

Seaska erakundeak, zehazki, *Eleanitz-ingelesa* proiektua segitzen du, non ingelesak duen lehentasuna euskararen eta frantsesaren ondotik³.

Horrela, ikusten dugu gaur egungo jendaratean egoki jarduteko komeni den kompetentzia eleaniztunak behartzen duela norbanakoa (edo behartuko du, gero eta gehiago) hiru hizkuntza-sistema nahiko desberdinak erabiltzera, eta horrek ekarriko du hiztunak *konparatuko duela* zer ahalmen *eskaintzen* dioten hiru hizkuntzek eta haietako bakoitzak bere komunikazio-behar orotarikoak asetzeko. Hiztun eleaniztun horrek hiru hizkuntza *kudeatu* beharko ditu burmuinean, bai ahozko eta bai idatzizko jardunetan, eta kudeatze horretan faktore esanguratsua izanen da zer distantzia dagoen erabiltzen dituen hizkuntzen artean (Cenoz, Hufeisen eta Jessner, 2001; Herdina & Jessner, 2002; De Angelis, 2007).

Distantzia neurtzeko, ordea, batetik, neurtzeko parametroak hautatu behar dira eta bestetik hizkuntza bakoitzaren ereduak edo kanonek ongi finkatuak egon behar dute. Hemen guri axola digun parametroa da esaldiko hitzen ordena, eta bereziki osagaien antolamendua esaldi luze-komplexuetan. Inguruko hizkuntza indartsuetan (gaztelanian/frantsesean eta orain ingelesean), erabilera historiko ugaria dela medio, gaur egun ez bide da eztabaida handirik zein den hitzen ordena kanonikoa edo erreferentziazkoa, oro har, edozein jardunetan eta testu-generotan, eta haien artean *prosa logiko-diskurtsiboa* dei genezakeen esparruan.

Baina euskararen kasuan, hainbat jardunetan, ez da ongi finkatua eta eztabaidagai dago oraindik zein den hitz-ordena kanonikoa dei litekeena, ez baita irizpide edo jokaera bat bakarra denean hedatua eta eztabaidarik gabe nagusi dena (adituen artean ere ez), bereziki testu-genero orain arte gutxi landuetan, hala nola unibertsitate-jardun batzuetan, non azalpenezko eta argudiozko testuak ugari erabiltzen diren, arrazonamendu-kate luze-komplexukoak⁴. Eta horrela, zein eredu hartzen den imitatzeko edo garatzeko, handiagoa edo txikiagoa izanen da euskararen eta beste hizkuntz(ar)en arteko distantzia. Bestela erran: testuinguru elebidun/eleaniztun batean, hitzen ordenaren auzian aukera bat edo beste egitean, azken emaitza hurbilago edo urrunago egonen da inguruko erdar(ar)en antolamendutik. Eta horrek erraztu edo zaildu egingen dio mezuen prozesatzea hiztun elebidun/eleaniztunari.

Kontuan hartzekoa da, bestalde, Euskal Herria bezalako testuinguru eleaniztunetan, pertsona eleaniztunak aukeran izanen dituela hizkuntza batzuk komunikazio-jardun bakoitzean haietatik bat hautatzeko, eta erran liteke hizkuntzen artean ere nolabaiteko norgehiagoka gertatuko dela ea zeinek eskaintzen dituen

³ *Eleanitz-ingelesa* proiektuaren berri jakiteko, ikus: [<http://www.ikastola.net/web/default.php>]. Frantziako Hezkuntza Sistemaren antolamenduaren berri jakiteko, ikus: [<http://www.education.gouv.fr/cid214/le-college-enseignements-organisation-et-fonctionnement.html>]. Bestalde, ikasi nahi bada nolako jarrera ageri den Frantziako estatuko Hezkuntza Sistemaren atzerriko hizkuntzei buruz, ikus: [<http://www.education.gouv.fr/cid21459/les-principes-directeurs-de-l-apprentissage-des-langues.html>]; edo/eta <http://www.education.gouv.fr/cid206/les-langues-vivantes-etranangeres.html#l'ecole>].

⁴ Aipatzen ari garen testu-mota horien hazkunde nabariaren adibide xume bat da UPV-EHUK azken urteotan garatu duen testu elektronikoen bilduma, 2004an hasita dagoeneko 181 titulu dituen: [<http://testubiltzia.ehu.es/>] (2013-07-24an ikusia). Bestalde, unibertsitatean euskarazko jarduna zenbat handitu den ikusteko beste erreferentzia bat izan liteke UPV-EHUn lanean ari diren irakasle elebidunen kopurua (ikus in UPV-EHU 2011/2012).

tresna landuenak ahalik eta hobekiena betetzeko hiztunaren komunikazio-behar bakoitza.

Ikuspuntu soziolinguistikotik, berriz, kontuan hartzekoak dira honako hauek: 1) euskara gutxiengo-hizkuntza dela bere lurraldean berean ere; 2) inguruan eta kontaktuan oso hizkuntza indartsuak eta garatuak dituela; 3) euskaldun guziak elebidunak/eleaniztunak direla dagoeneko; 4) euskaldun askok euskara bigarren hizkuntza dutela, hezkuntza sistemaren bidez ikasia; 5) ingelesaren presentzia eta harekiko kontaktua, zuzena edo birtuala, izugarri handitzen ari dela, bidaiatzeko erraztasunagatik eta batez ere *Internetek* eskura jartzen dituen baliabideengatik. Hizkuntza prestatua eta nola edo hala erakargarria aurkeztu beharko zaio hiztun potentzialari, duen hizkuntza-aukeran euskara hauta dezan.

Euskarak eta hiztun euskaldunak bizi diren/duten testuinguruaren beste ezaugarri bat da bai gaztelaniak/frantsesak bai ingelesak ere idazkera hagitz ongi garatua dutela hainbeste mendetako lantze ugaria dela bide, eta euskara, aldiz, aunitzez ere gutxiago ibili dela idatziz, oro har, eta bereziki prosa logiko-diskurtsibo dei genezakeen esparruan; azalpenezko eta argudiozko diskurtso idatzia gutxi erabili izan da euskaraz, beti ere konparatzen badugu ondoan dituen beste hizkuntza indartsu horiekin.

Orain arteko garapen historikoari begiratzen badiogu, berriz, ikusten da, oro har, euskaraz XX. mendean nagusi izan den garapen-ereduak zenbapaiteko kezka sortzen duela batik bat genero jakin batzuen erabiltzaileen artean, eta han eta hemen proposamenak agertzen direla hainbat puntu xeheren gainean. XX. mendean euskarak izan duen zabaltze handiak hizkuntza esparru berrietan «probatzea» ekarri du, eta horrela agerian gelditu dira nagusi zeterren ereduaren alderdi ahul batzuk, eta haiek hobetu beharra nabaritzen da⁵. Izan ere, hogeigarren mendearen azken hereneko normalizazio ekimen handiaren ondorioz, euskarazko prosa gehienbat norabide jakin batean garatu da esaldiko hitzen ordenari dagokionez⁶, baina mende horren amaieran hasten da bizkortzen iritzia ordu arteko eredu nagusiak badituela muga batzuk aski murrizgarriak eta haiek gairatu behar direla hizkuntzari bide berriak irekitzeko (adibidez, bide-urratzaile, Zubimendi & Esnal, 1993). Hainbat egileren ustez *kanonak* arau gogortuegiak ezartzen dizkio hizkuntzari eta haren garapen erosoaz oztopatzen dio prosaren eremu jakin batzuetan. Hortik heldu dira azken urteotan hainbat proposamen euskararen komunikazio efizientzia hobetzeko.

Euskara egunoroko lan-tresna duen aunitzek ikusten eta probatzen du ezen jasotzen duen hizkuntza-inputa nolakoa den, hainbesteko erosotasunez eta zehaztasunez hartzen duela hizkuntzan kodifikaturiko informazioa. Hori dela eta, guk ere konpartitzen dugu ustea, zenbaitek adierazia, euskarazko idatziak maiz irakurtzen zailagoak egiten zaizkiola euskal hiztun ongi alfabetatu bati, testu horien beren erdal ordain arruntak baino (adibide garbi-garbi bat, Lertxundi, 2009: 24); uste dugu, orobat, zailtasun handiago hori

⁵ Gutxiengo hizkuntzek beren bilakabidean hartzen dituzten zeregin berriez ari delarik, elebitasunean aditua den Colin Baker-ek iradokitzen du beste hizkuntzen eraginen aitzinean hizkuntzak jokatutako behar duela ez gogorregi eta ez maluegi ere (Baker, 2011).

⁶ Honela zioen Mitxelena 1981ean: «[...] Guztiok dakigu, ordea, 1929tik egungo egunera Altuberen *Erderismos* [...] izan dugula beti gidari» (Michelena, 2011: 343).

etortzen dela euskarazko moldeak prozesatu-zailago aurkezten zaizkiolako hartzaileari, hartarako beharrik gabe, hau da, tradizioan oinarri fidagarririk eta ziurrik aski izan gabe (ad. Hidalgo, 2002; Kaltzakorta, 2007; Aristegieta, 2009,...). Hala gertatzen da hizkuntzaren erabiltzaileari prozesamendu-arazo bat aurkezten zaiola, testuaren egileak lehentasuna ematen diolako, nahita edo nahi gabe, ustezko zuzentasun gramatikal 'ideal' bati.

Irakurlearen prozesatze-lana ere oso kontuan eduki behar baita idatzia egitean, irakurlearen eleaniztasuna ere aintzat hartzeko aldagaia da noiz-eta prosa logiko-diskurtsiboa garatzeko norabidea markatzeko/hautatzeko orduan. Azken batean, burmuin eleaniztun hori ohitua da hizkuntza desberdinetan jasotzera informazioa, eta sarritan hautatu egin dezake zer hizkuntza erabiliko duen informazio jakin bat aurkitu nahi duenean. Hautatze lan horretarako, informazio-iturria hainbat hizkuntzatan izanik aukeran⁷, faktore (garrantzitsu) bat izanen da hizkuntza bakoitzak zenbateko erraztasun edo zailtasun erlatiboa eskaintzen dion. Gauzak horrela badira, zenbat eta hizkuntza bat besteetatik diferenteagoa, hitzunik hainbat eta prozesatze-ahalegin handiagoa egin beharko du hura erabiltzea erabakitzen badu⁸.

Eta honaino iritsirik, pentsa dezagun euskara eta inguruko beste hizkuntzen arteko desberdintasunetan. Inork ez du zalantzarik egiten euskara oso desberdina dela inguruko hizkuntzetatik kasik alderdi guzietan (ad. Zabala & San Martin, 2012). Desberdintasun horietako batzuk hagitz ongi asentatuak dira hitzunen/erabiltzaileen artean eta ez dute komunikazio-arazo *gehi-garririk* ekartzen; lan honetan ez gara horietaz ariko. Baina badira beste puntu batzuk euskararen garabidean oraindik gutxi landu direnak, eta beraz orain artean tradizio ongi asentaturik ez dutenak. Idatzizko azalpenezko eta argudiozko testuek, adibidez, orain dute hazkunde-garai berezia, euskara unibertsitatea bezalako esparruetan ugari sartu delarik, besteak beste. Orain da, beraz, tenorea, eredurik efizienteenak garatzeko bideak irekitzeko eta hautatze egokiak egiteko, euskal hitzordenaren gainean, besteak beste. Zehaztu behar dugu, halere, lan honetan ez garela ariko ea euskara SOV ordenakoa den edo SVO hurrenkera ere zilegi ote den (ikus adibidez De Rijk, 1969; Laka, 1996; Euskaltzaindia, 2011b⁹; Zabala & San Martin, 2012), bai-zik eta nola antolatu esaldiko elementuak zenbait idatzizko jardunetan non hitz-segida luze-komplexuak ohikoak izaten diren.

Ondoko lerrootan erakutsiko ditugu hainbat proposamen gai horren inguruan, gure iduriko hiru posiziotan sailka daitezkeenak. Horren bidez agertuko dugu jendartean badela eztabaida eta iritzien bilakaera esaldiko elementuen ordenaren aferan, eta ikusiko dugu orobat nola euskal erkidegoa ari den funtsean bilatzen prosa eredu bat balioko diona egoki erantzuteko gaur egungo jendarteak aitzinean dituen eskakizunei, inguru eleaniztun honetan.

⁷ Hala gertatzen baita, konparaziotara, unibertsitatearen esparruko idatzizko material frankotan, eta are gehiago *Internetek* eskaintzen dituen baliabideekin.

⁸ Gogora dezagun beti ari garela hitzen ordenaren kontuan.

⁹ Euskaltzaindiaren Jagon Sailak, 2011ko liburuan, SOA ala SAO ordenaz, honela dio: «Euskaraz bi hitz-ordenak dira zilegi eta zuzenak. Eta biak izan daitezke egokiak ere. Eta bietan ditugu testu egoikiak, eta oso egoikiak» (2011b: 73).

2. IRITZI-TRUKEKO POSIZIOAK

Lan honetan XX. mendearen hasieratik 2012. urtea arteko denbora hartu dugu behatzeko¹⁰. Ez dugu halere denbora hori guzia xehetasun berarekin aztertu. Azken 20 bat urteez (1990-2012) iritzi gehiago bildu dugu; aurreko garaietako aleek balio digute zertako-eta azken hogeitau urte hauetako markoaren jatorria marrazteko.

Euskarazko esaldiaren hitzordenaz agertu diren hainbat iritzi ustez esan-guratsu aztertu eta arakatu ondotik proposatzen dugu haiek guziak hiru posizio nagusitan biltzen ahal direla: 1) jarrera idealista idiosinkratikoa edo bereizi-zalea, 2) homologazio lasterreko jarrera («karrakailuka» homologatze-koa), eta 3) arian-ariko egokitze doituaren jarrera. Hurrengo lerroetan hiru posizio horien ezaugarri batzuk zehazten saiatuko gara, haien artean diren desberdintasun batzuk erakutsiz, eta hartarako idazle eta lan batzuk hartuko ditugu eredu edo erreferentzia, bilakaeraren berri laburra modu eskematikoan agertu nahian¹¹.

2.1. Jarrera idealista idiosinkratikoa edo bereizi-zalea (Altube; Txillardegia; Ilari eta Entzi Zubiri)

Hiru egileren eta hiru garaitako lan batzuk hartuko ditugu lehen jarrera hau azaltzeko. Lehenengoa, Seber Altubereren *Erderismos* liburua, 1929an argitaratua, eta berriz ere kaleratua gero, euskara batuaren eratze denboran, 1975ean¹². Liburu hori hartzen dugu bilakaeraren hasierako elementu gisa, hartan biltzen den jarrerak segimendu handia izan duelakoz euskararen garapen prozesuan XX. mendean (ikus, adibidez, Mitxelena, 2011 [1981]; Villasante, 1975). Altubereren lana hartzen dugu jarrera horren eredutzat, liburuak izan zuen eraginagatik, nahiz eta iduri duen bide-urratzaile nagusia Azkue izan zela (adibidez, ikus De Rijk, 1969; Mitxelena, 2011 [1981]; eta batez ere Hidalgo, 1994, 1995...).

Bigarren egile eta eragile garrantzitsu *Txillardegia* hartzen dugu. 1960ko hamarkadan gertatu zen euskara batuaren sorrera (1964/1968), eta prozesu horretan *Txillardegia*ren eragina erabakigarria izan zen. Ondoko urteetan hizkuntza-eredu bateratzaile horrek garapen eta hedatze nabaria izan zuen jendartean, batez ere euskarak aukera izan zuenean hezkuntza sisteman bete-betean sartzeko, hizkuntza politika berriak aplikatuta (Euskadiko Autonomia Erkidegoan batik bat eta, gutxiago, Nafarroako Foru Komunitatean). Euskara batua sortzeko eta goiz-garapeneko garai hori erabakigarria izan zen hizkuntza-ereduaren norabidea markatzeko, zeren hagitzen jende gutxi baitzen orduan euskaraz alfabetatua (eskolatzea gaztelaniaz eta frantsesez egiten zen, ia arrontean), eta euskararekin loturiko langintzetan hasi berriek premia behar baitzituzten hizkuntza-ereduak beren «lantegietan»

¹⁰ Iritzi biltzearen muga 2010 urtean jarria bagenuen ere, azkenean badira erreferentzia batzuk 2012ra bitartekoak.

¹¹ Erran beharrik ere ez da, aipatzen diren egile guziakiko begirune oso-oso dugula eta denen jardunak kontsideratzen ditugula euskararen garabide hobereana lortzeko asmoarekin eginak. Ez dugu errazkeriaz kritikatu gogo, beraz, ez postularik ez jenderik. Posturen eta pertsonen iritzien bidez ideien norabidea marraztu gogo dugu denboraren joanean.

¹² Aipamenak argitaraldi horretatik eginen ditugu.

aplikatzeko. Euskara batuaren inguruan antolatu zen mugimenduak ere hizkuntz ereduak behar zituen eta hasierako garai horretan *Txillardegik*ren ekarpenek garrantzi handia izan zuten.

Altubek gerra aurreko denbora ordezkatzeko badu, eta *Txillardegik* euskara batuaren sorrera eta goiz-garapen denborak, Ilari eta Entzi Zubiriren gramatiken bidez erakutsi nahi dugu jarrera horren ondorenak XXI. mendea arte ere hedatu direla: *Euskal Gramatika Osoa* izenekoaren hiru bertsio aztertuko ditugu (1995ekoa, 2000koa eta 2012koa). Gramatika horiek XX. mendearen amaiera aldera eta XXI. mendearen hasierako urteetan argitaratu dira eta arrakasta handia izan dute. Ikusiko dugun bezala, gramatika horien argitaratzeen hurrenkeran arrasto batzuk aurki daitezke nolako bilakaera gertatu den ideietan euskal hitz-ordenari dagokionez.

Ondoko lerroetan banaka aipatuko ditugu egile horien ezaugarri batzuk, haien bidez jarrera idealista-idiosinkratikoaren mugak eta ezaugarriak marrazteko saioan.

2.1.1. Seber Altuberen «*Erderismos*» (1975 [1929])

Esaldiko hitzen ordenan XX. mendean nagusi ibili den (eta oraindik halatsu ote dabilen) joerak zor handia dio *Erderismos* lanari (Altube, 1975)¹³. Lan hori 1929an argitaratu zen, purismoa zelarik orduan nagusi hizkuntzaren ereduak alorrean, batzuen kasuan lexiko mailan eta beste batzuetan sintaxian (ikus Villasante, 1975: v eta hurr.)¹⁴. Altuberentzat sintaxian gertatzen dira erdarakada nabarmenenak, eta hala adierazten du *Erderismosen* hasiera-hasieratik: «*Los erderismos más graves y frecuentes empleados por los escritores euskaldunes, son sin disputa, los que se refieren a la sintaxis*» (Altube, 1975: 2). Garai horretan, eta gero ere bai, euskal jendartean nahiko ezaguna izan da nola harremana ezartzen den hizkuntzaren eta herriaren espirituaren artean (Altubez beraz gainera, ikus adibidez Ibar, 1935; Txillardegik, 1978, Garate, 1988). Bestalde, haren lanaren titulutik beretik ageri da Altuberen lanean gaztelania (erdara) dagoela beti etengabe erreferentzia gisa.

Hurrengo lerroetan, oinarritzko liburu horretatik ideia edo orientabide nagusi batzuk azpimarratuko ditugu, horrela egilearen iritzia erakusteko nolakoa izan beharko lukeen hizkuntzaren erabilera onak:

- 1) gaztelaniaz eta euskaraz esaldiko elementuak arrotz aitzinekoz gibelera ordenatzen dira: bi hizkuntzetako legeak aunitzetan «zorrozki antagonikoak»¹⁵ dira;

¹³ Altuberen lan hori jartzen dugu erreferentzia nagusi gisa baina, besteak beste, Villasantek ere ongi azaldua da joera hori lehenagotik heldu dela eta Azkuek ere paper oinarritzkoa izan zuela haren aurkeztean eta eredu gisa garatzean. Altubek berak ere Azkuearen autoritatea ekartzen du zenbaitetan, erraten duenaren frogagarri edo indargarri (konparazio batera, *Erderismos*-eko 183-184 orrialdeko adibidean).

¹⁴ «Altuberen garaian, euskal literaturaren baratzean, zein girok zuen aginpidea, esan beharrik ez dago: Garbikeria edo Purismoak. Hori zen jauna eta jabe. Euskara, hizkuntza berezia dela, apartekoa, besteak ez bezalakoa, ondo barnera sartu zitzaigun euskaltzaleoi. Bereitasun hori agirian jartzean, urrunegi joan gara, ordea. Eta gehiegikeria guztiak bezala, hau ere geuron buruon kaltetan izan da» (Villasante, 1975: VI-VII).

¹⁵ Adibidetako, honela dio egileak: «*Las leyes que rigen sobre estas construcciones en ambos idiomas, son, [...] absolutamente opuestas, rigurosamente antagónicas*» (Altube, 1975: 165).

- 2) euskarazko egitura sintaktiko batzuk, inguruko beste hizkuntza batzuetan garatu den ereduari segitzen diotenak, gaitzesten dira *akastunak* direla-eta, kalko *alienigenotzat* hartuta (konparazio batera, *zeren-en* bidez hasten diren kausazko esaldiak, edo erlatibo anaforikodunak) (adibidez, Altube, 1975: 228);
- 3) euskarazko esaldiaren eratze jatorrak eskatzen du estilo labur eta eten bat, eta horrela, esaldi luze osagai askokoak itzultzeko, gomendatzen da *bereiztea*, *zatikatzea*, *txikitzea*¹⁶ jatorrizko eratze-modua.

Altuberen lanean, ideia orokor horiez gainera, ondoan ekartzen ditugun puntu zehatzago hauek ere aipatzekoak dira:

- 4) *galdegaia* beti jarri behar da aditzaren aurre-aurrean: «*La regla principal acerca del empleo en la oración del miembro nominal inquirido, es que debe ser colocado inmediatamente antes del verbo*» (1975: 6);
- 5) esaldi nagusiaren posiziorik hoherena da menpekoaren ondokoa; hau da, esaldi nagusiak menpekoaren atzetik joan behar du (besteak beste, 153. orrian ageri dira adibide batzuk)¹⁷;
- 6) menpeko esaldietan aditza eta menperagailua esaldiaren atzeko aldean jartzen dira, hagitz salbuespen gutxirekin. Ikus, adibidez, 183-184 orrietan ageri den adibidea, itzulpen ereduak-edo dena (Azkuek egina):

*Por eso, rogaré, a todos los lectores, que no los desprecien, hasta saber, que, las nuevas enseñanzas, de este libro, son, faltas de verdad*¹⁰.

*Augaitik, liburu honetako, irakasmen barriak, egi-bageak, dira, -la, jakinarte, ezdaiezala urruindu, irakurle guztiai, eskatuko dautset*¹⁸.

Beraz, aski kontraste nabaria da bi hizkuntzen artean elementuen ordenari dagokionez, eta horixe azpimarratu nahi da:

Gazt. 1-2-3-4-5-6-7-8-9-10

Eusk. 1-8-7-10-9-6-5-4-3-2

Menpeko esaldien kontuak ere merezi du aipatzea, garrantzi handia izan dezakeelako azalpen-argudiozko testuei forma ematean, eta beraz haiek prozesatzean. Toki batean honela dio Altubek:

En cuanto a las condiciones de su composición la oración subordinada se diferencia de las ordinarias principalmente en que la subordinada, [...], debe colocar su verbo precisamente en último lugar, posponiéndolo a todos los demás submiembros que la integran...[...] que ...[...] pueden ordenarse libremente, teniendo únicamente en cuenta que el submiembro inquirido (si es que acusa este carácter alguno de ellos con suficiente relieve) sea el que preceda inmediatamente a dicho verbo pospositivo (Altube, 1975: 142).

¹⁶ «[...] como primera providencia, desarticular, subdividir y reducir a varias cláusulas más cortas los [...] periodos castellanos excesivamente largos» (1975: 166).

¹⁷ Ideia hori aski zabaldua egon da. Adibidez, Adolfo Arejitak ere nabarmendu izan du euskararen eta erromantze hizkuntzen arteko kontrastea: «Erromantze izkuntzetan goitik beherako joskerare erabilten da; esakune bateko atalak menperatzaileenetik menperatuenera erreskadatu oi dira. [...] Euskeraz menperatua aurretik eta menperatzailea ostean ipini oi dira, kasurik geienetan» (Arejita, 1983: 9).

¹⁸ Beste adibide batzuk: 17. orrian, «eraikuntza zuzena» zein den: «Biyar lan asko daukala eta ezin etorri izango dala esan dit amak»; edo 114. orrialdeko adibideak; edo baldintzari dagokionez, 193. orrialdeko adibide «zuzenak», eta abar.

Altubek, oro har, garrantzi handia ematen dio azpimarratzeari hitzen ordena euskaraz oso desberdina dela gaztelaniatik. Liburuan aipamen aunitz egiten zaio gai horri eta, labur-biltze esanguratsua eta exajeratuxea, hau irakur daiteke 173. orrian, besteak beste: «*El día en que ese pueblo [euskaldun] vacilara en su acertada composición (inversa a la española) perdiendo la noción exacta y clara del valor morfológico que el orden de colocación de sus términos infunde a esas locuciones*¹⁹, *habría perdido el euskera su virtualidad para servir de medio de expresión*».

Aipatzekoa da orobat hizkuntzaren zuzentasuna ez duela lotzen erabilera ohikoenarekin baizik eta eredu ideal batekin. Esaldi bat harturik, «amak esan dit “biyar lan asko daukala eta ezin etorri al izango dala”», honela egiten du iruzkina: «*En este ejemplo es indudable que la frase acotada entre comillas es el miembro inquirido de la oración cuyo verbo es esan dit. La construcción correcta, aunque no la más usual, sería pues como sigue: “Biyar lan asko daukala ta ezin etorri izango dala” esan dit amak*» (Altube, 1975: 11; letra guk loditua).

Tradizioa ere ez du dena ontzat ematen. Eredu idealarekin bat ez badator, kritikatzeko du zuzenean. Adibidez, Añibarrori egozten dio haren lana dagoela «*plagada de los solecismos más garrafales*» (Altube, 1975: 139).

Altuberaren aipamena amaitzeko, jaso dugun irudipen bat azaldu nahi dugu: zenbaitetan ematen du egileak lege bat proposatzen duela baina haren efektu zehatza ez duela muturreraino eramanez; iduri du ez dela ausartzen araua osorik aplikatzera; ematen du haren euskaldun senak ez diola uzten gordetzen edo ukatzen berez burura aisa etortzen zaizkion egitura batzuk, berak lehentxeago, araua formulatzean, txartzat eman berri dituenak. Nolabaiteko gatazka nabaritu uste dugu, batzuetan, formulatu nahi den lege nagusi baten eta haren gauzatze praktikoaren artean²⁰.

2.1.2. Jose Luis Álvarez Enparantza Txillardegi

Gerra aurreko garaitik jauzi egiten dugu XX. mendeko 60ko hamarrurte-kora, garai horretan abiatzen baita indarrean euskararen normalizazio prozesu handia. 1964aren inguruan badira mugimenduaren seinale garbiak, *Txillardegi* eragile nagusi zuen oldean, eta 1968an Arantzazun Euskaltzaindiak gerizpe akademikoa eman zion euskara batua sortzeko mugimenduari. Hortik aurrera, eta 1980ko hamarkadan bereziki, hizkuntza politika berrien ondorioz euskarak oso sarrera arrakastatsua izan zuen hezkuntzaren eremuan eta haren erabilera indartsu ugartu zen. Hizkuntza-ereduaren garapenean ere oso garrantzitsuak izan ziren euskara batua sortu ondoko lehen hamarkada horiek, zeren jende ugari hasi baitzen euskararekin loturiko lanetan, eta haietan jarduteko ereduaren gose-egarriak handiak baitziren. *Txillardegiren* eragina ulertzeko, kontuan hartu behar da erreferentziako

¹⁹ Zehazki, puntu honetan honetaz ari da: «*sintagmas complejos compuestos exclusivamente de subsintagmas oracionales de verbo inconjugado*», errate baterako *queriendo ganar*, *(el) saber perder*, *(el) comer para vivir*, *(el) vivir para comer*, *para aprender a jugar*, *andar enseñando*, *enseñando a andar*, *queriendo enseñar a hablar*, *comiendo para vivir*, *para vivir comiendo*. (Altube, 1975: 171-172).

²⁰ Adibidez, 177 orrialdean, *construcción defectuosa* baten ordez, *construcción correcta*-tzat jotzen du hau: «Atsegin izango litzake beste herrietan zelan deitzen jakitea», baina segidan erraten du: «*En el ejemplo último, así como en varios otros de esta serie, la oración principal [...] estaría mejor al final*».

pertsona izan zela zalantzarik gabe euskara batuaren aldeko mugimendu guzian.

Hizkuntzari buruzko jardunean *Txillardegik* lan batzuk argitaratu zituen euskara batuaren nolakoa zehazteko: *Oinarri bila. Morfosintasian eta fonologian* (1970), *Euskara batua zertan den* (1974) eta *Euskal Gramatika* (1979). Garrantzi handia ematen dio erdaren eta euskararen arteko desberdintasunak azpimarratzeari²¹. Euskararen sintaxi-eredua proposatzeko orduan *Txillardegik* Altubereren ildoan jarraitzen du, oro har, eta aitortzen du hura maisu handia dela euskararen kontuetan. *Oinarri bila* liburuaren lehenbiziko argitaratzean, 1970an, hala dio hitzaurrean berean: «[S]ebero Altubereren «Erderismos» deritzan liburu trinko eta bikainak ikutu dituenak, [...], ez ditut nik aztertu. Zertarako? Sebero Altube dugu euskal maisuetan handienetakoa bat; eta haren lanetara jotzea dauka irakurleak» (*Txillardegi*, 1974 [1970]: 5). 1979an, berriz, *Euskal Gramatikaren* hitzaurrean honela dio: «Euskal Herriko hizkuntz oinarririk sendoenak berak ere koloka ikusten ditugun kinkaldi honetan, **seguruena biltzea eta azaltzea** izan da ene kezka nagusia; eta seguruena den hori, besteak beste, Azkuek, Altubek eta Lafonek erakutsi ziguten. Klasiko horiek ditut gidari liburu honetan» (*Txillardegi*, 1979: 8, letra lodia berea da)²².

Galdegaiaren kontuan honela dio: «Ohar nabarmen bat. Aditz sintagmaren barnean, GALDEGAIARI dagokio aditzaren aurreko tokia», eta zuzenean uzten dio hitza Altuberi, haren aipua ekarriz: «*el miembro nominal inquirido (va) inmediatamente antes del verbo*» (1979: 198)²³.

Erdararen eraginarekin kezkatua da eta ez ditu ontzat ematen honelakoak: «etorri delako berria = *la noticia de que ha venido*», hitzez-hitz moldatutako itzulpena delakoan (1979: 133); *etxea zeinetan bizi naizen* bezalakoak «hitzez hitz moldatutako kopikeriak besterik ez dira», «erdararen eraginez, eta euskal jitearen kontra» eratuak (1979: 133). Kezka bertsua du beste erlatibo batzuekin ere, *katua ikusi baituzu* bezalakoekin (1979: 134). Nabarmentzen du euskaraz eta gaztelaniaz (edo frantsesez) hitzen ordena oso desberdina dela, eta desberdintasun hori hizkuntzaren jatortasunaren frogatzat hartzen du; adierazten du *euskal-euskal* ereduari segitzen dioten erlatibozko esaldietan aski garbi ageri dela euskararen eta erdararen sintaxien arteko erabateko

²¹ Euskararen izaera bestelakoa bereziki nabarmentzeko ildoan, beste egile batzuk ere aipa daitezke, adibidez Gotzon Garate (Garate, 1988).

²² Altubereren itzala hagitx handia izan zela ematen du hain zuzen ere noiz-eta autonomiarekin batera laurogeiko urteetan euskara hasi zenean bizkor hedatzen beste erabil-esparru berri batzuetara ere. Haren eragina ikuspuntu desberdinetako jendegaino iritsi zen, ñabardurak ñabardura. Adolfo Arejitak: «Seber Altubek, *Erderismos* azterlanean iru arau nagusi bereiztu eta sakondu zituen, euskal joseraren ardatzea ta berezitasunak arauotan bildu gurarik. Behar bada, zorrotz jokatu eban, eta arauok euskeran oso-osoan betetzen ez zireana jakin arren, ahal ebanik urrunen joaten ahalegindu zan. Altuberi arrezkero egin jakozan kritika ta oarrak gogotan arturik, biguntasun geiagoz erabiliko ditugu guk arauok. Baiña euskal joskerearen nondik norakoa asmatu eta igarri ebana Altube izan zala argi itxi ondoren» (Arejita, 1983: 7).

²³ Galdegaiaren legeak oihartzun eta segida handia izan du. Adolfo Arejitak honela dio 80ko hamarrurtekoaren hasiera aldera: «Euskal esaldiei berebiziko egikerea ta nortasuna damotsen legea, euskeraren 'urrezko legea' GALDEGAIARENA dogu. Euskal esaldietan beti daukagu zelango edo halango berbaren bat besteak baiño geiago *azpimarkatuta, indartuta*» (Arejita, 1983: 8).

aurkaritza: «Errelatibozko perpausetan ageri da ongienik euskal eta erdal joskeren aurkaritza osoa» (1979: 134)²⁴.

Goian aipatu dugu Altuberen iritzian erdaretako testu-hurrenkera luze batzuk euskara jatorrera itzultzeko, esaldia zatitu egin behar zela, hori zela-koan euskal estilo egiazkoa. *Txillardegik*, *bait-* aurrizkiarekin eginiko erlatiboaz ari dela, honela dio: «Perpaua luzeetan jokabide honek [*bait-*dun erlatibozkoak erabiltzeak] arintasun apur bat eman badezake ere, erdal errelatibo asko itzultzeko biderik jatorrena perpaua luzea **zaititzea** izaten da»²⁵ (*Txillardegi*, 1979: 134).

2.1.3. *Euskal Gramatika Osoa* (1995, 2000, 2012)

Goiko adibideetan ikusi dugu joera bat izan zela euskara batuaren eratze prozesuan erdaratik bereziki bereizteko eta euskarazko molde ‘jator-jatorrak’ bilatzeko, eta iduri du ideia horiek luze iraun dutela. Hori aztertzeo, begiratu eginen diegu Ilari eta Entzi Zubiriren *Euskal Gramatika Osoa* izeneko lanaren hiru bertsiori, eta ikusiko dugu zer ideia ageri ziren mende-mugako garai horretan (hemendik aurrera EGO izena ere erabiliko dugu lan horiek aipatzeko).

EGO gramatikaren bertsio (eguneratu) batzuk argitaratu dira. Gisa horretako lanik salduena izan omen da (HAEE/IVAP, 2003: 213). Hainbesteko arrakasta izanak iradokitzen du jendartean oihartzun handia izan duela, eta beraz lan horiek baliabide indartsuak izan direla jendartean hedatzeko euskal gramatikaren gaineko ideiak eta hizkuntza-ereduak. Pentsatzekoa da hainbat hiztun partikularrek bezala irakasle frankok ere gramatika hori erabili bide dutela beren zalantzak argitzeko, eta beren (eta besteen) hizkuntza-ereduen garapena bideratzeko. Erran bezala, *Euskal Gramatika Osoa* izeneko gramatikaren hiru bertsio hartuko ditugu iruzkin egiteko, argitaratuak 1995ean, 2000n eta 2012an. Haiek aztertuz ikusi nahi dugu nolako ideiak ari ziren hedatzen jendartean XX. mendetik XXI.era aldatzeko garai mugarri horretan; erreferentziak jasoko ditugu horrela ea zenbateraino zeuden garai horretan oraindik indarrean euskal gramatikaz hainbat ideia Altubek 70 bat urte lehenago proposatuak, eta ikus dezakegu haietan, orobat, nolako bilakaera izan duten iritzi horiek²⁶. Atalka aztertuko ditugu lan horiek, konparazioak eginez bertsio desberdinen artean, eta tarteka Altuberen ideiekiko erkatzeak ere eginen ditugu.

²⁴ Lexiko mailan ere agertu izan da gaztelaniatik bereizteko joera hori Hegoaldean, euskara batuaren garatze garaian ere. Sarasolak erraten du gaztelaniak eragina handia izan duela, baina «mozorrotua». Horrela, adibidez, *irla* sarreran honela dio: «[...] zeren, egiatan, euskara batuaren lehen garai hartan gehienetan aplikatu zen irizpidea “espainol mozorrotuarena” izan baitzen. [...] *irla*-k ederki ematen die gure belarri erdaldunduei, “famiakoa” gertatzen zaie eta gainera –oi zorianaren mukurua!–; euskal hitza da, ez *isla* espainola bezala. Horra *irla* hautatzeko egiazko arrazoia, eta horra hainbaten artean izan duen arrakasta ezin ukatuzkoaren giltza» (Sarasola, 1997: 109). Ildo bereko iritzia azaltzen du beste kasu batzuetan ere (*beredentzia*, *natura*, *gizadi*, *laku* sarreretan, adibidez).

²⁵ Letra lodia egilearena berarena da.

²⁶ Badira egile berenak beste gramatika batzuk gaztelaniaz argitaratuak. *Gramática didáctica del euskara* dute izenburua. Gaztelaniaz idatziak dira eta beraz pentsa liteke hango ideiak zabalkundeari begira izanen direla gehiago. Haiek ez ditugu aztertu.

Perpauzaren egitura. Perpauzaren egiturari eskaintzen zaion atalean euskararen ordena ez-markatua edo ohikoena SOA dela erraten da, honako hauek gehiturik:

- a) «aditza perpauzaren amaieran jartzen» dela (1995: 584; 2000: 623; 2012: 657, baina azken honetan gehitzen da hitz bat: «normalean»);
- b) halere, «hitzen ordena euskaraz aski librea» dela adierazten da (1995: 584; 2000: 623-624; 2012: 657); eta eransten da: «osagairik garrantzitsuen (galdegaia) aditzaren aurrean jartzen» da (1995: 585; 2000: 624-626-627; 2012: 658-660-661)²⁷; aipatzekoa da, halere, hitzen ordena aski librea dela erraten bada ere, liburuko adibideek ez dutela halako askatasunik erakusten inondik ere;
- c) desberdintzen dira galdegaia eta iruzkina, mintzagaia eta mintzagai hanpatua, iruzkin hanpatua (galdegaia) eta iruzkinaren beste osagaiak (1995: 585-587; 2000: 624 eta hurr.; 2012: 658 eta hurr.);
- d) eta laburtzen da: «Bistan denez, galdegaia aditzaren aurrean jartzen da eta gainerako osagaiak aditzaren atzean, informazio berria izan arren» (1995: 587; 2000: 626; 2012: 660); gero, ongi labur eta hanpaturik, 1995ean eta 2000koan: «**Galdegaia, hau da, perpauzaren osagairik garrantzitsuen, aditzaren AURREAN jartzen da beti**» (1995: 588; 2000: 624, 626, 627).

2012ko bertsioan, ordea, hau erraten da laburpen: «Normalean, ordena ez-markatua erabiltzen da: SOA; ADITZA da perpauzaren ardatza; GALDEGAIA aditzaren AURREAN doa beti» (2012: 661). Aldaketa esanguratsuak iduritzen zaizkigu 2012ko bertsioko laburpenekoak: galdegaiari «garrantzi erlatiboa» txikitzen zaio eta aditzari 'protagonismo' handiagoa ematen.

Menpeko perpauzen antolamenduaz, oro har. Menpeko perpauzez, berriaz, hauek erraten dira:

- a) haietako «gehienek menperagailua (atzizkia) amaieran jartzeko» joera dutela, «egin beharreko aldaketak eginez» (1995: 598; 2000: 637; 2012: 671); baina 2012ko bertsioan gehitzen da «batez ere ezezkoak direnean»;
- b) menpeko perpauzetako hitzen hurrenkeraz ere mantentzen da araua ezen perpauza galdegaia baldin bada, hura aditzaren aurre-aurrean jarriko dela (1995: 597; 2000: 636; 2012: 671), nahiz eta zehazten den ordena maiz aldatzen dela zertako-eta azken tokia menperagailuari uzteko (1995: 597; 2000: 636; 2012: 671)²⁸; hala ere, onartzen da badirela salbuespenak, eta haietan ere nabari da aldaketa, batez ere 2012ko bertsioan. Ondoan jartzen ditugu arau nagusiekiko salbuespenak gramatikaren bertsio desberdinetan.

²⁷ 2000ko eta 2012ko gramatikan hitz berak erabiltzen dira laburpen gisa: «Behin-behineko ondorio gisa, esanenez euskaraz perpauzaren osagaiak, normalean, duten edo eman nahi zaie garrantziaren arabera ordenatzen direla, osagai garrantzitsuen (galdegaia) aditzaren aurrean jartzen delarik» (2000: 624; 2012: 658).

²⁸ Euskaraz hori da beste arazo bat menpeko perpauza luzea denean: menpekotasuna zein mota eta nolako den adierazten duen elementua jartzen bada perpauzaren amaieran, amaiera hori iritsi arte mintzaideak 'itxaron' behar du jakiteko nolako menpekota erabiliko duen igorleak, eta horrek zailtzen ahal dio informazioa prozesatzea.

1995eko bertsioiko salbuespenak:

- a) kontakizuna, non aditza aurrera ekar daitekeen, erritmoa bizkortzeko (1995: 599);
- b) ekialdeko joera galdegaia jartzeko aditz laguntzailearen aurre-aurrean (1995: 600);
- c) galdegai luzeak: «[B]istan denez, [...] galdegaia oso luzea izanik, argi-ago geratzen da aditza [...] aurrean ipinita» (1995: 600; *esan* aditza bakarrik adibide);
- d) «euskara mintzatua» (azken honetan intonazioak marka baitezake galdegaia zein den), eta «oso bereziki **uste izan** aditzaren kasuan» (1995: 600; 2012ko bertsioan aditz gehiago dira «salbuespen» –ikus geroxeago-); eta
- e) aditz-lokuzio batzuk (*barre egin, lo egin...*). Nolanahi ere, 1995eko bertsioan honela zehazten da, «salbuespenak salbuespen, komenigarria da aurreko ataletan emandako arauak betetzea, baita euskara mintzatu-eran ere» (1995: 600).

2000ko bertsioiko salbuetsiak:

- a) kontakizunetan (2000: 638);
- b) galdegai luzea edo konplexua denean (2000: 639, 682);
- c) ahozko hizkeran aditz batzuek aitzinera etortzeko joera dutela diote; 2000ko gramatikan erraten da bereziki *uste* aditzarekin gertatzen dela hori (2000: 639). Halere, bertsio honetan ere gomendatzen da hobe dela emaniko arauak betetzea, baita hizkuntzaren erabilera ahozkoan ere (2000: 639)²⁹.

2012ko bertsioan, ordea, badira salbuespen gehiago. Hala:

- a) kontakizunetan aditza maiz hasieran jartzen dela dio, «kontakizunaren erritmoa bizkortzeko edo» (2012: 673);
- b) galdegai luze edo konplexuen kasurako, berriz, honela dio: «[...] perpaus luzeak direnean, ez da komeni aditzaren aurretik osagai gehiegi metatzea. Hobe bigarren mailako mintzagaiak aditzaren atzean kokatzea» (2012: 674);
- c) 2012koan beste aldaketa esanguratsu bat ere badator, zerrendatzei dagokienez: «Osagaiak zerrendatzen direnean, egokiagoa da aditza aurreratu eta bi puntuak erabiltzea. Batzuetan, lagungarriak dira *honako hauek, hona hemen* eta antzeko esapideak, ezinbestekoak ez badira ere» (2012: 674);
- d) eta aditz deklaratuak (zerrenda hau aipatzen dela: *esan, jakin, entzun, irakurri, adierazi, aditzera eman, uste izan, pentsatu, azaldu, iruditu, ikusi, aitortu, erabaki, ohartu, galdetu, erakutsi, kontuan hartu, jakinarazi, suposatu...*), erraten da «oso ohikoa da mendeko perpaus osagarria [aditzaren] atzera pasatzea; batez ere luzeak edo konplexuak direnean», eta «[B]istan denez, ... galdegaia oso luzea izanik, argi-ago gelditzen da aditza [...] aurrean ipinita» (2012: 674);

²⁹ Galdegai faltsuak erabiltzea gomendatzen da, galdegaiaren legea egoki betetzeko.

- e) zenbait esapide ere salbuesten dira: «Badira zenbait esapide perpausaren hasieran joateko joera daukatenak»; eta hauek aipatzen dira: *egia da, bistan da, argi dago, badirudi, kontua da, arazoa da, hobe da, txarra da, zailena izan, baliteke, premiazkoa da, ezinezkoa da* (2012: 675);
- f) *erlatibo hautsiak* ere ametitzen dira, eta onartzen da horrelakoak erabiltzen direnean ere, «ohikoena perpausaren hasieran jartzea» dela (2012: 675)³⁰; gogora dezagun Altubek penagarritzat jotzen zuela horrelakoak egitea, euskaraz badirelarik prozedura horien baliokide argiak eta dotoreak³¹ (Altube, 1975: 24).

2012ko gramatikan, laburbiltzeko koadro bat ageri da amaieran, aski esanguratsua, eta han erraten da «galdegaia dagoenean, berau aditzaren aurrean jarri ohi da **ia** beti», eta segidan eransten da «[D]ena dela, arau hauek ez dira zurrunezi aplikatu behar, bai baitira **hainbat** salbuespen»³² (2012: 677). Eta oraindik esanguratsua den baieztapena, ideia nagusiak laburbiltzeko tokian (2012: 677):

Euskaraz, hitzen ordena oso garrantzitsua da; **baina gauza guztien gainetik, komunikazioa dago**. Beraz, arauak aplikatzerakoan, malgutasunez jokatu behar da helburu nagusia begi-bistatik galdu barik. Bestela, gure euskara zurrun, kamuts eta ezgai bilakatzeko arriskua daukagu.

Kontuz, batez ere, perpausak luzeak edota konplexuak direnean. Halakoetan egokia eta zuzena da aditza aurreratzea eta osagarriak atzean ematea. Askotan esan izan da euskaraz aditzak perpausaren amaieran joan behar duela, baina ez da egia. Aditza perpausaren ardatza da, hori bai; baina horrek ez du esan nahi nahitaez amaieran joan behar duenik. Izan ere, euskaraz perpausaren osagaiak era askotara ordena daitezke kasu gehiengotan (2012: 677; letra lodia guk egina).

2012ko gramatikan agertzen diren xehetasun eta ñabardura horietan ongi nabari da orientabideak poliki aldatzen ari direla eta galdegaiaren legea ez dela aplikarazi nahi lehen bezain modu zurrunean eta orotarakoan.

Juntagailuak. Juntagailuen atalean sarturik, berriz, *baizik (eta)* aurkartzakoari bi posizio onartzen zaizkio EGO gramatikan, bigarren juntagaia-aren amaieran eta haren hasieran: «batez ere bigarren juntagaia oso luzea denean, *aurrean* ere aurki daiteke» (1995: 638; 2000: 677; 2012: 720); bestalde, *baizik*-en baliokide den *bainal/baino* ere «bigarren juntagaiaren aurrean jartzen da beti» (1995: 639; 2000: 678; 2012: 721); *ezpada* juntagailuari ere juntagaiaren aurreko tokia aitortzen zaio (1995: 638; 2000: 677; 2012: 720). Altuberan «legeekiko» aldea nabari da honetan ere: *Erderismos*-en arabera juntagailu horiek (*baizik* eta *baina*) biak bigarren juntagaiaren atzean jarri behar ziren (Altube, 1975: 191)³³.

³⁰ Hauek aipatzen dira: *gertatzen dena da, argi dagoena da, bistan dagoena da, egin behar duguna da, ulertzen ez dudana da, gehien kezkatzen nauena da, onargarria ez dena da, ezin egin daitekeena da...* (EGO, 2012: 675).

³¹ «... *abandonando el claro, conciso y elegante que les proporciona su idioma*» (Altube, 1975: 24).

³² Letra lodia guk egina.

³³ «*Formaciones viciosas (como las socorridas zegaiti-ze, baitabe (o baitaere), ezperen, ez ezen...) cuando las correctas o usuales no se prestan a figurar con carácter prepositivo*» (Altube, 1975: 191).

Menpeko perpaua motaren arabera iruzkinak. Menpeko perpausez, berriz, goian dagoeneko bildu ditugun ezaugarri orokorrez gainera, iruzkinak perpaua moten arabera egiten ditugu.

Perpaua osagarriak. Lehen ere errana da menpeko perpaua osagarrietan (hau da, konpletiboetan) aditz batzuk salbuespen izan daitezkeela (*uste, esan/erran, jakin –badakit...-...*) eta aurretik joan daitezkeela, hain zuzen ere aditz horren osagarria luzea denean. Gai honen bilakaerari dagokionez, 1995ean ez dugu gaiarekiko erreferentziarik aurkitu, baina 2000n eta 2012an aipatzen da badela joera menpeko perpaua osagarria perpaua nagusiaren ondoren jartzeko noiz-eta «perpaua osagarria oso konplexua edota luzea denean» (2000: 682; 2012: 727). Dena dela, 2012ko bertsioan oraindik ere erraten da: «[...] perpaua osagarriak perpaua nagusiaren ezkerretara kokatu ohi dira»; nahiz eta laster biguntzen den adierazpena erranez badela joera «perpaua osagarria oso konplexua edota luzea denean, perpaua nagusiaren atzean jartzeko» (2012: 727).

Kausazko perpauak. Kausazko perpaua batzuek hasieran izaten dituzte elementu anaforiko batzuk (*zeren, ze, ezen*), eta horiek Altubek gaitzesten bazituen ere (Altube, 1975: 224, 227, 228, 229), kalko arrotzak direlakoan eta euskaraz ez jatorrak³⁴, EGO n erraten da ez dela arrazoirik forma horiek txarresteko, zer «neurritz erabiliz gero, oso baliagarriak gerta daitezke perpaua luze eta konplexuetan edota ondoren zer esango dugun oso argi ez daukagunean, sarrera gisa erabiltzeko»; halere, kontuz eta neurritz erabiltzeko gomendatzen da (1995: 666; 2000: 707; 2012: 754)³⁵. Bestalde, «zergatik ez neukan gogorik» bezalako perpauak akats gisa hartzen dira, eta hala sailkatzen dira lehenbiziko bi bertsioetan (1995: 667; 2000: 708), baina 2012koan ez da aipatzen horrelako perpauak «ohiko akats» gisa (2012: 755).

Baldintza perpauak. Baldintza-perpauetan *Euskal Gramatika Osoak* ere, Altubek bezala (Altube, 1975: 156, 193-194), erraten du baldintzaren markagailua «beti» atze-atzean jarri behar dela (1995: 672; 2000: 714, 2012: 762)³⁶, ezezkoetan salbu (2012: 758); arau hori gogor-gogor betetzeak prozesatze arazoa ekar dezake baldintzaren protesia luzea edo bihurria bada.

Erlatibozko perpauak. Erlatibozko perpauen menperagailua (-n morfe-ma) jartzen da erlatibozko perpauak berak zehazten duen izenaren aurre-aurrean, eta horrek albo-erdaretatik errotik bereizten du (Altubek eta *Txillardegik* ere hala azpimarratzen zuten) baina aldi berean prozesatzeko problemak ekar ditzake erlatibozko perpaua batere luzea baldin bada edo bihurria. Euskarak tradizioan bide batzuk baliatu ditu zailtasun horiek gainditzeko, horietako bat aposizioa, non erlatibozko perpaua aposizioan jartzen

³⁴ Altubek nolabaiteko onarpena edo behintzat zalantza erakusten du honelako adierazpideen aurrean (1975: 227); haiek ukatzeko, Azkueri aitortzen dion autoritatea argudiatzen du.

³⁵ 2000koan: «Beraz, ez dago zertan gaitzetsi eta baztertu forma hauek; bai, ordea, neurritz eta tentuz erabili beharra» (2000: 707). Eta 2012an: «[...] gaur egungo euskara idatzian oso erabilera mugatua badaukate ere, euskara mintzatuan maiz erabiltzen dira, eta neurritz erabiliz gero, oso baliagarriak gertatzen dira sarrera gisa erabiltzeko, perpaua luze eta konplexuetan edota ondoren zer esango dugun oso garbi ez daukagunean, esate baterako. [B]eraz, ez dago zertan gaitzetsi eta baztertu forma hauek; bai, ordea, neurritz eta tentuz erabili beharra» (2012: 754).

³⁶ Okertzat jotzen ditu bai *ez badu egin nahi* eta bai *edukiz gero dirua* bezalakoak (forma zuzenak, hurrenez hurren: *egin nahi ez badu* eta *dirua edukiz gero*). Honela dio, azalpen: «Gogoratu baldintzazko perpauetan baldintzaren marka amaieran jarri behar dela beti» (1995: 672; 2000: 714; 2012: 762).

den berak determinatzen duen izenarekiko³⁷. Erlatibo molde horri *erlatibo hautsia* erran izan zaio. Egileek ikusten dute baliabide hori baliozkoa dela perpaus luzeetan, asko erabili dela ahozko euskarari, eta gomendatzen da ez erabiltzea «neurritz gain» (1995: 676; 2000: 718; 2012: 769)³⁸. 2012ko bertsioan, akatsei eskainiriko atalean, berriz ere adierazten da ez dela «zuzena» erlatibo hautsia baztertzea, zeren batzuetan, «batik bat perpausak oso luzeak direnean, egokia ez ezik, gomendagarria ere» baita erlatibo hautsia erabiltzea, «irakurketa errazten duelako» (2012: 775). Beste alde batetik, *zein* anaforikoren bidez eginiko erlatibo ez-murritzalea onartzen da, oso baliozkoa izan daitekeelako zenbaitetan, batez ere itzulpen lanetan (1995: 678; 2000: 720-721; 2012: 771)³⁹ eta bai «hizkera teknikoan» ere (2012: 771).

Denborazko perpausak. Denborazko menpeko perpaus aunitzetan euskaraz menperagailua atzean jartzen delarik⁴⁰, horrek arazoa ekar dezake prozesalana handitzen dela, menpeko perpausa luzea baldin bada⁴¹. Zeren, EGOn adierazten denez, «ezezkoetan *-nean* perpausaren amaieran jarri behar» baita, gainerako osagaiak aurrera ekarrira (1995: 687; 2000: 730; 2012: 785, 797). Aipatzekoa da «txarto ordenaturiko» perpausen artean sailkatzen direla *-nean* morfema perpausaren azken-azkenean jartzen ez bada (1995: 698; 2000: 741; 2012: 797). Agertzen diren adibideen laburtasunak eta 'ereduzkototasunak' esplikatu behar bada bestelako ordenarik batere ez agertzea. Gure iduriko, ordea, *-nean* morfema duen perpaus hori luzea denean arazoa izan liteke nola eduki menperagailua erran gabe harik eta menpeko perpaus luze-luzea amaitu arte. Menpeko perpausaren luzeak ekar dezakeen zailtasun hori kentzeko bide bat da baliabide anaforikoak erabiltzea mezuarren hartzaileari jakinarazteko lehenbailehen nolako mezua prozesatu beharko duen; konparazio batera, *noiz-eta* lokailua. EGOn ez da horrelako eraikuntza sintaktikorik erakusten batere, Euskaltzaindiak haien aurkezpena egiten badu ere⁴². Beste alde batetik, *harik eta... arte* egituraz erraten da *arte*-ren bidezko egituraren «esangura azpimarratu nahi denean edo perpausa oso luzea denean, aurretik *harik eta* esapide indargarria erabiltzen da zenbaitetan» (1995: 696; 2000: 740; 2012: 795); ez da holako formarik gomendatzen, ez eta haren perpausa luzea denean ere.

³⁷ Bi formetan: baiezkoan («Neska hori, zurekin egon dena, Jokinen arreba da») eta ezezkoan («Ez dago amarik bere seme-alabengatik edozer egiteko prest ez dagoenik»).

³⁸ Behin baino gehiagotan ageri da egungo tradizio nagusiaren presioa, norabidea kontrolatu nahia eta tentsioa: aitortzen da badirela baliabide batzuk erabiltzen ahal direnak, eta haien baliozkotatuna nabarmendu ere egiten da, baina gero murrizten da: «ez dira neurritz gain erabili behar»...

³⁹ Zehatzapen hau egiten da 2012ko bertsioan: «XIX. mendearen amaiera arte erruz erabili zen, bai Iparraldeko idazleen artean, baita Hegoaldekoen artean ere. Baina XX. mendearen lehen erdian idazle gehienek ia erabat baztertu zuten erdaratik hartutako kalko bat zelakoan-edo» (2012: 771). «[E]gitura hau ez da ia inoiz erabiltzen euskara mintzatuan», diote egileek (2000: 720; 2012: 771), baina ez da zail imajinatzen gaur egun horrelako egiturak erabiltzea, demagun, unibertsitateko gela batean filosofiako eskola-emanaldi batean.

⁴⁰ Txartzat ematen dira honelakoak: «etor zaitetz bera ez dagoenean etxean», eta zuzenketa da «etor zaitetz bera etxean ez dagoenean» (1995: 698; 2000: 741; 2012: 797).

⁴¹ Adibidez: gazt. *Cuando todos los que estamos en contra de la existencia de la cárcel de Guantánamo nos pongamos de acuerdo...* = *Guantanamo*ko kartzela izatearen kontra garen guziok elkar hartzen dugunean....

⁴² Euskaltzaindiaren EGLU-6an ikus daitezke adibide batzuk (Euskaltzaindia, 2005, 85-86 or.). Baliabide modu hori beste galdetzaile batzuekin ere erabiltzen ahal da, segida luzearen zentzua lehenago helarazteko mezuarren hartzaileari, hots, haren prozesamendua errazteko (*zer-eta, non-eta, zertana-eta, zertarako-eta...*).

Perpauk kontzesiboak. Perpauk kontzesibo batzuek, hala nola *arren* partikularekin eginek edo oinarrian baldintza dutenek (... *ba- ... ere*), perpaukaren azken aldera dute beren menperagailua. EGO*n* adierazten da, Altubek aurkezturiko arauen bidean (Altube, 1975: 159, 177), kasu horretan ere menperagailuaren marka azkenean jartzen dela, beste osagai guzieren ondotik (1995: 699, 702, 706; 2000: 742, 745, 749; 2012: 799, 802, 807)⁴³. Horrek ere ekar lezake aipatzen ari garen arazoa: hartzaileak zaila izanzen duela prozesamendua batez ere esaldi luze xamarretan.

Moduzko perpauk. Moduzko perpauk askotan ere egoera hori bera aurkitzen dugu: menpekotasuna markatzen duen morfema gibel-gibelera eramanez, mezuaren hartzaileak ez daki perpauk moduzkoa dela perpauk horren amaierara iritsi arte, orduantxe agertzen baita atzizkia moduzkototasuna adierazteko⁴⁴. Moduzko-konparaziozko perpauk batzuk, osagai anaforikodunak, baliozkoak izan daitezke konparazio modu bihurrixeko batzuetan (... *hala... nola...*), baina gramatika hauetan ez dugu horrelako baliabiderik aurkitu.

Konparaziozko perpauk. Konparaziozko perpauksetan, Altubek ...-agoa ezen ez ... bezalako egiturak aipatzen ditu baina gaitzesten ditu, akastunak direlakoan (Altube, 1975: 226)⁴⁵. Iruzkinegitean diogun EGO*k* ez du aurkeztu horrelako baliabiderik, nahiz eta aski lagungarriak izan daitezkeen konparaziozko esaldi batzuetan, han non konparatu nahi diren elementuak esaldi korapilatsuen edo luzeen bidez azaldu behar diren.

Ondoriozko perpauk. Ondoriozko perpauksetan, aldiz, egitura askok inguruko hizkuntzen eredu berari segitzen diote eta haiek EGO*k* onartu egiten ditu 2000ko bertsioetik goiti⁴⁶ bestelako kezkarik gabe: *hain ... non/zein...; hainbeste... non/lezen...; hainbatenez (ere), non...; halako maneran non...* (EGO, 2000: 771-777; 2012: 833-837)⁴⁷. Altubek bazterreratzen zituen horrelako egiturak ere (Altube, 1975: 227)⁴⁸.

Bildu-iruzkina. Gramatika hauetan pisu handia ematen zaio erdarakadentz tratuari, eta jarrera hori, hizkuntzaren defentsan berez ere nahiko ohikoa izateaz gainera, koherente dator beste hizkuntzetatik desberdinu nahi izateko asmoarekin.

Laburbilduz, *Euskal Gramatika Osoa* izeneko lan hauek, oro har, joera idealista-idiosinkratikoan sartu ditugu, norabide nagusian aski nabarmena iduritzen zaigulako *Erderismos*-eko proposamenen eragina eta haien jarraipena. Hala ere, lehenbiziko liburutik azkenera eboluzioa nabari da: hasierako bertsioetan Altuberen legeak zorrotzago hartzen ziren hitzen ordenaren kontuan, eta azken formulazioan (2012koan) informazio eta arau *eguneratuagoak* eskaintzen dira, irizpide zabalagoekin, eta *komunikazioari* garrantzi handiagoa eman nahirik berriaz. Denboraren joanean ideiak aldatzen ari dira hitzen ordenari dagokion alor honetan, eta gramatiken 3 bertsioen

⁴³ «Bestalde, menpeko perpauk gehienetan bezala, honetan ere menperakuntzaren marka amaieran jartzen da, gainerako osagaiak aurrera igarotzen direlarik» (1995: 699; 2000: 742; 2012: 799).

⁴⁴ Moduzko morfema menperatzaileak: *-n bezala, -n moduan, -n legez, -n antzera...*

⁴⁵ Adibide hau aurkeztu eta gaitzesten du Altubek: «Obe txikiago argitaratu dezazun ezen ez andia ta zozoa» (1975: 226).

⁴⁶ Menpeko ondoriozko perpauksetan atal berezirik ez da aurkeztu 1995eko bertsioan.

⁴⁷ *Hain ... non/lezen...; hainbeste ... non...; hainbesteraino ... non...; halako moldez non...; halako modutan... ezen ...* (2000: 771-777).

⁴⁸ Hauek dira gaitzetsirik egiturak: *hain ... eze/non; hain ... zeinda ...* EGO*n* onartzen dira, forma hauetan: *hain da ... ezen ... bait/-n; hain da... zein eta...* (EGO, 2000: 774) .

azterketa konparatutik nabari da badela borondatea gramatikan ekarpen berrien emaitzak islatzeko, nahiz eta XX. mendean indarrean ibiliriko tradizioaren pisua ere aisa ageri den.

2.2. Lasterka homologatzeko jarrera (edo diseinuzko/laboratorioko hizkuntzagintza): Rubio (2002)

Kanpotik heldu diren baliabide linguistiko guziak eginahal guzian gaitzestearen kontra, 'etxe-etxeokoen' etsitzearen kontra, beste muturrekotzat jo daitekeen posizioan, Rubiok (2002) proposatzen du mugimendu azkar arin bat euskarazko prosa eguneratzeko eta egokitzeko, hartarako konplexurik eta garbizalekeriarik gabe erabilia beste hizkuntza batzuetan badiren baliabide batzuk (espainolean, frantsesean eta bereziki ingelesean, gaur egun *lingua franca* gisa erdiesten ari duen hedaduragatik).

Batzuek hizkuntzari eta batik bat sintaxiari ematen bide dioten izaera ezin-aldatuaren aurka, Rubiok iritzia du, «hizkuntzen perspektiba dinamiko, historiko batean», hizkuntzek ibilbidea egiten dutela beren gaitasun logiko-komunikatibo-diskurtsiboak garatzeko, kontuan harturik haren ustez «pentsamendu logiko-informatiboak arau orokorrak» dituela, hau da, «hizkuntza guzientzako logika unibertsal bat» (Rubio, 2002: 21). Testuinguru horretan uste du arazoaren muina dela euskara azpigaratua dela sintaxi mailan (Rubio, 2002: 14, 17, 82, 120-121...), eta horrengatik findu egin behar dela komunikazioaren ikuspuntutik, hartara diskurtso-eredu logiko, komunikatibo eta informatibo eroso eta atsegin-emangarri bat eraikitzeko: «Hizkuntza baten halako egitura diskurtsiboetatik ideiak garatzen uztea, libre uztea, berebiziko plazera da; eta nik esango nuke bide horietatik aukerak eginez ibili ahal izateak, berez gozamen handia izateaz gain, herri baten bizitza kultural osoa baldintzatzen duela» (2002: 112-113). Azken batean: «Diskurtsoa erraztuz euskaldun bizi-maila igotzen da» (2002: 164).

Eta norantz garatu behar da hizkuntza? Hona nola dioten egileak: «Garabide horietan euskarari bere osagarriak eskuinera garatzeko baliabide teknikoki aurrerratuak eman behar dizkiogu [...] osagarriak eskuinera garatu ahal izateko aukera» (2002: 13). Zeren, «[E]stilo diskurtsiboa, berez, eskuinera doa, aurrera doa [...]. Estilo diskurtsiboak ideiak aurrera garatzeko baliabideak behar ditu, esaldi potentzialki luzeak gauzatzeko erraztasuna behar du, osagarri konplexuak aurrera (eskuinera) luzatzeko tresna erosoak eskura izan behar ditu, hots diskurtsoa logikoki lotu eta garatu ahal izateko behar den guztia» (2002: 113).

Hizkuntzaren garapen naturalean hurrengo maila da «hizkuntza diskurtsibo landua», euskarak oraindik erdietsi ez duena (2002: 114), eta horrek balioko du euskararen egitura «antiinformatibo azpigaratua» gainditzeko (2002: 122). Euskarak duen posposizio-joeraren aurrean, Rubiok defenditzen du hizkuntzaren alderdi edo osagai prepositiboa handitzea (2002: 57 eta hurr.), horrek bidea emanen duelakoan diskurtso-estiloa garatzeko gaztelaniaren mailan, edo frantsesaren edo ingelesaren. Uste du beharrezkoa dela, baina ez dela aski, erabiltzea baliabide batzuk euskal idazle klasikoek erabili dituztenak baina gero bazterrean utzi direnak: posposizioen bikoizteak, desdoblatzeak garatu behar dira, eta desdoblatu behar dira baita oraintsu arte *deklinabide atzizkitzat* jotzen zirenak ere: «Gaur egun klasikoaren bide beretik

aurrerago jo behar da [...] eta hor sartzen da posposizio, atzizki deklinatibo eta behar dugunaren aukerako desdoblamentua» (2002: 99).

Rubiok egiten dituen proposamen zehatzen artean batzuek badute tradizioa, eta horrenbestez ez litzateke eragozpen larririk, ikuspegi zabal batetik, baliabide horiek onartzeko eta baliatzeko. Horien adibide dira hauek: *ezi-ez* konparaziozkoetarako (2002: 142, 148); *zein, non*, erlatiboazkoak egiteko (2002: 147); *ze* eta *ezen*, konpletiboen sarreran (2002: 148); *baizik eta...*; *sal-bu...*

Beste baliabide batzuk, ordea, Rubiok asmatuak dira. Asmatu horien artean, batzuk euskaratik beretik «eratorrarazi» ditu egileak: *an* preposizioa (2002: 144); *tu* preposizioa (2002: 150): kasu adlatibo, datibo edo finalean doazen osagarriak aurkezteko; 3) *kin* preposizioa, euskaratik beretik *sortua* (2002: 150). Beste batzuk, berriz, euskararen (eta ingelesaren) baliabide batzuk modu asmatuan konbinatuz datoz: *buruz-eta, esku-on*, etc. (2002: 61-62; 144-146; ikus 1. koadroa). Eta azkenik, preposizio batzuk ingelesetik 'ekartzen' ditu egileak: *in* inesibo funtziorako⁴⁹; *on* instrumentalerako eta genitiborako (2002: 63)⁵⁰.

Ekonomia-irakaslearen proposamenak aplikatu ondoren, honelakoak izan litezke emaitza batzuk:

- a) *Gaurko klasearen aurreneko ordu-laurdenean hitz egingo dugu buruz langileak on garraio-entresak ze aritzen diren an merkatuak non lehiamaila ez den oso altua* (2002: 151).
- b) *Egitekoa zen bilatzea in mundua dontzella bat duina on izatea Ama on Printzipe Jaun Jangoikoa* (2002: 64), han non tradizioan ageri zen honela: *Egitekoa zen bilatzea munduan dontzella bat duina izateko Ama Printze Jaun Jangoikoaren*. Ez da aisa nabari, ez horixe, zer hobetu den proposamen berriaren bidez.
- c) *Kin maleta bat an eskua* (2002: 150; gazt. *con una maleta en la mano*), han non gaur egun erraten den *maleta bat eskuan*.

Ikusten denez, emaitzak aski bitxiak izan daitezke eta zenbaitetan ez da nabari batere zer hobetzen den proposamen berriak aplikatuta.

Amaitzeko, aipa dezagun, beste alde batetik, Altubek adieraziriko irizpidearen kontra (Altube, 1975: 166-167) Rubiok ez duela onartzen, beste hizkuntza batzuetan esaldi edo perpaus luze batean ematen diren edukiak euskaraz zatitu eta eten behar direnik⁵¹.

⁴⁹ Hona adibide bat: «Egitekoa zen bilatzea in mundua dontzella bat duina on izatea Ama on Printzipe Jaun Jangoikoa zeinengandik zabaldu beharko baitzen berri Ona...» (2002: 64).

⁵⁰ Ingelesko *on* preposizioa euskaraz erabiltzeaz ari dela, honela zehazten du gero: «Hortaz, «*on*» preposizioa euskaraz kasu instrumentalean doazen hitz-multzoak aurkezteko erabiltzeaz gain, kasu genitiboan (posesibo zein lekuzkoan) doazen hitz-multzoak ere aurkezteko erabil genezake; halako genitibozko behar dugun eskuinerako desdoblamentuari bide emanez» (2002: 143). Hizkuntza-ingeniaritza edo diseinuzko hizkuntzagintza, inondik ere.

⁵¹ Gisa horretako itzulpenaren adibide bat bada Hizkuntzen Europako Erreferentzi Marko Bateratuan. Gaztelaniz honela da testua: *Las competencias son la suma de conocimientos, destrezas y características individuales que permiten a una persona realizar acciones*. Ingelesez, berriz, honela: *Competences are the sum of knowledge, skills and characteristics that allow a person to perform actions* (in [http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/Framework_EN.pdf]). Euskaraz itzulpena honela da: *Gaitasunak norberaren ezagutzen, trebetasunen eta ezaugarrien batura dira; horiei esker gauza ditzake personak jarduerak*. In: [http://www.habe.euskadi.net/s23-4728/es/contenidos/informacion/oinarizko_kontzeptuak/es_9716/adjuntos/europako_markoa.pdf].

Dena dela, kezka zintzoa eta arrazoizkoa erakusten du gure iduriko Rubiok; kontuan harturik euskarak inguruan zer hizkuntza dituen lehiatze-ko, ekonomia-irakasleak dio ‘badakiela’ hizkuntza ondo garatuak ezagutzen dituzten hiztunek ez dutela garatu gabeko euskara nagusiki baliatuko, izan ere «Herri batek bi hizkuntza ezagutzen baditu eta horietako batean gain-kostu komunikatibo esanguratsuki handiagoak baditu, ez da dudarik Herri horrek, epe luzean barik laburrean, **erabaki arrazoigarri bakarra** hartuko duela» (2002: 123-124), hau da, «gainkostua» dakarkion hizkuntza gutxiago erabiltzera joko dela. Egileak nahi du euskarak erantzun diezaien «euskaldunak dituen eskaera komunikatiboei gaztelaniaz edo frantsesak eskaintzen duen efizientzia gutxienez berberekin» (2002: 126). Kontua da, ordea, efizientzia bilatze horretan hizkuntza berria asmatzea jokaera efizientea izan den edo ez. Besteak beste, hizkuntzak balio afektiboak ere bideratzen ditu eta Rubiok proposatzen dituen forma hotz arrotzak sobera nabari dute inongo-eztasuna eta artifizialkeria. Eta bestalde, zer motibazio izan den dute hiztun guziek, zaharrek eta berriek, forma horiek zerotik ikasteko, abantailaren ordez eragozpena eta ‘arrotz-keria’ besterik ikusten ez badute?

Rubioren jarrera ekarri dugu honat ez uste dugulako jarraitzaile kopurua esanguratsua duela edo haren proposamenei etorkizun oparoa aurreikusten diogulako, baizik eta muturrekotzat jo daitezkeen proposamen batzuk ekar-tzen dituelako. Muturreko proposamena formulatzeak argia ematen du beste proposamenen kokagune erlatiboaz hobeki ohartzeko. Rubiok egiten dituen proposamen batzuek laboratoriu-usain handiegia dute jendeak haiek gustura erabiltzeko, baina aldi berean iritzia dugu arrazoi puntu bat baduela non den euskarak garatzeko duen zailtasun baten gunea. Ideiak deigarriak dira, baina zaila iduri du zinez proposamen horietako askok arrakasta izatea gaur egun, so-bera gordinak baitira nonahiko egiazko hiztunarentzat, eta azken batean, hiz-tunak behar baitira hizkuntza-eredu bat edo bestea garatzeko⁵².

1. Koadroa:

Rubioren proposamen batzuk egungo erabilerarekin konparatuta
(Rubio 2002)

Egungo erabilera	Proposaturiko erabilera	Proposaturiko erabilera	Proposaturiko erabilera
...-(r)en gainean	gainean(-eta)	gainean-on	gain(-eta)
...-(r)en azpian	azpian(-eta)	azpian-on	azpi(-eta)
...-(r)en esku	esku(-eta)	esku-on	esku(-eta)
...-(r)en aurka	aurka(-eta)	aurka-on	aurka(-eta)
...-(r)en mendean	mendean(-eta)	mendean-on	azpi(-eta)
...-(r)en bitartez	bitartez(-eta)	bitartez-on	
...-(r)en bila	bila(-eta)	bila-on	

⁵² Hala erraten du Pello Salaburuk, Rubiori kritika egiten diolarik (Salaburu, 2002: 179-186).

2.3. Arian-ariko egokitze doituaren jarrera

Orain arte aipatu eta iruzkindu ditugun posizio muturrekoen artean (Altube *vs* Rubio), bada iritzi sorta bat, ñabarduraz osatua eta xehetasunez landua, gure iduriko beste joera bat eratzen duena. Joera horri izena jarri diogu *arian-ariko egokitze doitu*a. Jarrera horretan sartzen ditugu euskal sintaxian orain artean (funtsean XX. mendean)⁵³ garatu den hitzen ordena *kanonikoa* arian-arian egokitu nahi dutenak, hura moldatu eta aldatu, hartarako batera bildu nahi direlarik tradizioaren azterketa eta hizkuntzaren «legeak» ulertzea modu malguago edo zauliago batean.

Joera hau XX. mendearen azken hamarrurtekoan hasi da franko hedatzen, baina halere badira lehenagoko bi aurrekari edo aitzin-esku aski esanguratsu, biak ere izen erraldoiak euskararen munduan: Mitxelena eta Villasante, eta horiekin hasiko dugu iritzien gaineko iruzkina atal honetan.

2.3.1. Koldo Mitxelena

1968an dagoeneko Mitxelenak Arantzazuko biltzarrean aipatzen du asmatu behar dela prosa bat idazlea sobera lotuko ez duena arau gogorregien eta zorrotzegien pean: «[...] euskal-prosa arruntaren izatea, egoera eta huts-betekak aztertu nahi genituzke, gramatikatasunean landaturik baina gramatikatasun soilean oinak itsasten ez zaizkigularik» (Mitxelena, 1968: 219). Adierazten du ahozko hizkuntzatik desberdinak diren formak behar direla idatzian, eta horietako batzuk mendebaleko hizkuntzen tradizioan erkide direla, denetan ageri direla, eta euskararen ere onartu behar direla, bide berezi-berezirik asmatzen saiatu gabe: «[...] sartaldeko hizkuntzetako prosa zenbait bidetan barrena ibiltzen ikasia eta trebatua da, latinaren ondotik, jakina, goragorik aipatu gabe. Era berean, hainbeste ez bada ere, geure hizkuntza. [...] Latinaren, eta erabat sartaldeko hizkuntzen, kutsua geure bekokian daramagu. Aitor dezagun, onhar dezagun, eta goazen aurrera bide horretarik» (1968: 219). Eta gero, agerian eta zehazki jotzen du berriz iltze bera: «Egungo prosa, [...], ez da hizkuntza batekoa eta batena, nazio-artekoa baizik: B. L. Whorf-ek 'standard average European' deitu zuena» (1968: 219). Dokumentuaren azken paragrafoa, berriz, hitzen ordenari eskaintzen dio Mitxelenak, eta ezagun du kezka baduela lege zurrungiek ez luketela antzutu behar idazlearen etorria, aldi berean aldarrikatzen duelarik idazle inkorformistak eta bilatzaileak hizkuntzaren mugak esploratu behar dituela, haren hesiak jakintzat eta aldatu-ezintzat eman ordez: «Hitz-ordenaz eta aurkitu diren legeak ez dira idazlea estekatzeko gateak, honen kemenak gehi ditzazketen lanabesak baizik, hitzen indar izkutua nabarmenduz. Idazlearen eginkizuna erraz da adierazten, gaitz betetzen: hizkuntzari bere burua menderatuaz, hizkuntza menderatu, hizkuntz-legeen lokarria eta trabak, airea hegaziarentzat bezala, sostengu eta laguntza bihur ditezen» (Mitxelena, 1968: 219).

Geroagoko azterketa batzuetan ere zalantzan jarri zituen bere garaian indarrean zebiltzan ustezko lege tinko haiek, eta xehetasunak eman zituen arazoaren konplexutasuna eta alderdi desberdinak erakusteko. Aipatzekoak dira, ildo horretan, honako bi lan hauek: *Miscelánea filológica vasca I* (1978) eta

⁵³ Ikus, adibidez, Villasante, 1988 eta Hidalgo, 1994-1995-... 2002.

Galdegaia eta mintzagaia euskaraz (Mitxelena, 2011 [1981]). Bigarrean, galdegaiaren zokondo batzuk azaleratzen dizkigu, kontu horretan ere sinplekeriatik ihesi egin nahian eta gaiaren konplexutasunaz oharraziz. Lehenbizikoan, berriz, erakusten digu euskarazko tradizioan bi modu ageri direla narrazioak antolatzeke, eta hartarako bi eredu aipatzen dizkigu: Lardizabal (1806-1855) eta Agirre Asteasukoa (1742-1823). Honela dio Mitxelenak: «*Lardizabal ha tenido siempre fama de ser un escritor sumamente correcto, con un concepto de corrección que le llevaba incluso a sacrificar lo escrito espontáneamente a las regulaciones venidas de arriba: también él fue gramático y, a lo que puedo juzgar, seguidor fiel de Larramendi. Aguirre ha pasado por ser más vivaz, más personal, sin ser por ello menos castizo*» (Mitxelena, 1978: 222). Eta lan berean, geroxeago:

En resumen, podría apuntarse, como hipótesis [...], que en la gran tradición guipuzcoana [...], se manifiestan al menos dos tipos de narración, una, acaso más próxima a modelos populares, que hemos personificado en Aguirre, y otra más libresca, más gramatical, para la cual hemos tomado de cabeza de turco a Lardizabal. No olvidemos, en todo caso, que Lardizabal fue un gramático (plagiario de Larramendi, pero influyente hasta nuestros días, [...]) (1978: 224).

2.3.2. Luis Villasante

Euskaltzainburu-ohi Luis Villasantek ere jarrera aski esanguratsua izan du sintaxi-gai honetan, euskara batuaren goiz-garapenaren garaian. 1970-1980 hamarrurtekoetan ezbaian jartzen ditu garai horretan Altuberi jarraiki nagusi ziren ideia asko. Kezka nagusia du euskarazko prosa oker-bidetik abiatu dela azken mendean; erraten du ez dela aintzat aski hartu euskarazko tradizio idatzia, eta gaitzetsi direla eta baztertu direla ahozko hizkeran ere ongi hedatuak ziren erabilera batzuk, zergatik-eta hain zuzen ere haietan agertzen direlakoz beste hizkuntza batzuetan erabiltzen diren elementu berdintsuak. Honela dio 1975ean: «Gure idazle zaharrek, euskeraz idazteko behar den tresna, egokitua eta paratua eman ziguten. Baina ondoren etorri ziren gramatikalariek haien lana onartu, findu eta osatu beharrean, madarikatu egin zuten, gaitzetsi. Orduan haustura bat gertatu da, eta hori hizkuntzaren kaltetan izan da» (Villasante, 1975: x).

Eta 1979an eta 1986an argitaraturiko lanetan berriz deitoratzen du euskal autore klasikoak bazterrerara utzi izana, hartarako aitzakia zelarik hizkuntzaren hondatzaile zirela eta eredu latinoen imitatzaile:

Lo que ha sucedido es que se desautorizó a estos autores [klasikoak] tilándolos de corruptores del idioma, de imitadores de modelos latinos, etc. Y esto bastó para que fueran arrinconados (Villasante, 1979: 5).

[...] por obra de los bandazos a que antes hemos aludido, el mismo sistema fue en gran parte desarbolado en función de meros prejuicios, haciendo violencia a la tradición literaria y aun a la misma lengua hablada (Villasante, 1986: 8).

Villasantek, ordea, autore horietara berriz itzultzea aldarrikatzen du: «*Tenemos necesidad de volver los ojos a estos viejos escritores y de estudiarlos. Necesitamos conocer su sistema de construir el período*» (1979: 6). Horrela presatuko baita euskara «*estilo lógico-discursivo*»-rako eta itzulpenetarako (1979:

12). Uste du badela nazioarteko prosa-molde bat eta hartara hurbildu behar-ko genukeela, beste herrietan egin duten bezala: «[...] ¿es que no hicieron lo mismo los autores clásicos de todas las lenguas de cultura de Europa?» (1979: 6). Beraz, frantziskotarrak ere, Mitxelenak bezala, defenditzen du badela prosa egiteko modu nazioarteko bat, eta hartara hurbildu behar duela euskarak berriz ere. *Erderismos*-en argitalpenari egin zion sarreran honela zioen: «Bada prosa egiteko era internazional bat, behintzat sartaldeko herri eta kultura denek onartua (zenbait xehetasunetan hizkuntza bakoitzak bere erara etxekotuz)» (Villasante, 1975: XII).

Idea bera garatzen du 1988an, *Euskararen auziaz* liburuan. Hartan, Mitxelenaren aipu luzexko baten ondotik, honela dakar Villasantek:

[S]artaldeko hizkuntza landuetan bada prosa bat guztiona dena, hots, nazio-artekoa. Euskal tradizioa ere hortik dabil eta, zinez, ez zaigu beste biderik gelditzen. [...] prosa hori ur garbiaren pare da, inongo usairik ez zaporerik ez kolorerik ez duena. Labur, nazio-artekoa. Arrunta. Guztiona. Gurea ere bai, beraz. [...] Lehengo tradizioa, nazio-arteko prosaz bat zetorrena, zokoratua, madarikatua eta ahantzia izan da. Hegoaldean batez ere hartu zuen indarra joera honek, baina hemendik Iparraldera ere pasatu zen, Lafittek Arrasateko Kongresoan (1979) lanoki aitortu zuenez (1988: 146).

Villasantek dio eraiki behar dela «prosa molde bat [...] nazioarteko prosa amankomunetik hurbil egongo dena» (1988: 182). Eta berriz ere ideia bera:

[...] sartalde edo etzinalde guztian bada prosa egiteko modu bat, leku guztietan bat bera dena; xehetasun batzuetan hizkuntza berezien berezitasunari amore emanaz, hori bai; baina hori gora-behera, egia da diogun hau, hots: prosa egiteko tankera berbera dela hizkuntza berezien gainetik. Prosa egiteko modu hori, Mendebaleko kultura bera bezala, Grezian sortu zen; gero latinak hartu zuen eta latinaren bidez Mendebaleko hizkuntza landu guztietara zabaldu da. Gure idazle zaharrek, euskalki guztietakoek, bide hori bera hartu zuten. Beraz, Europako beste hizkuntzetako idazleak bezalaxe jokatu ziren. Eta zinez, ez dugu beste biderik. Ez dugu euskara salbatuko bakar-bidetik ibilaraziz edo beste hizkuntzen errepidea alde batera utzirik (1988: 150-151).

Itzulpengintzan ikusten du Villasantek ageri dela prosa horren beharra: «Itzulpen-lana hizkuntzaren zeregin arrunta da, eta, beraz, edozein ikasiren eskumenean egon behar lukeena. Baina nazio-arteko prosagintza hori zilegitzat jotzen ez den bitartean, egundoko nekeak iragan behar ditu erdaratik euskarara itzuli nahi duen edozeinek» (1988: 151). Eta zehazten du ideia pixka bat:

Latinaren ume ez diren hizkuntzak –hala nola alemana edo ingelesa-, prosa egiteko kontuan onartua dute latin eta grekoaren subordinazio eta koordinazio-sistema (nahiz eta bakoitzak bere berezitasunekin), eta, horri esker, itzulpenak egitea hizkuntza horietara ez da beste munduko lana.

Etxeberrri Sarakoak euskaraz eta latinez egin zuen bere obra nagusia, hots, *Eskuararen Ethorkia*. Elkarren parean jarririk dauzka bi testuak eta prosa egiteko tankeran kidetasun handia nabari da bietan. Hori bai: hizkuntza bakoitzaren itzulika eta esanmoldeak gordeaz. [...] bi gauza ageri dira. Lehena: Hizkuntza banatan idaztean, bakoitzaren itzulika edo esanmolde jatorrak erabiltzen dituela. Eta bigarrena: prosa muntatzeko tanke-berbera segitzen duela bietan. Eta zinez, hau izango litzateke itzulpenak egiteko era (1988: 151-152).

Villasante ohartzen da hizkuntzak erregistro eta aldaera ugari dituela, eta denak aztertu eta jaso behar direla:

Prosa-barnean mota bat baino gehiago dago. Euskararentzat, berriz, gure mendean mota bat bakarra hartu nahi da, hura bakarrik zilegitzat hartuz. Badira idatz estilo batzuk esaldi motx eta laburrez baliatzen direnak; beste batzuk periodo luze eta korapilotsuez osatuak. Bada elkar hizketari dagokion estiloa, bada ipuin eta kontakizunetakoa, bada errefrau eta atsotitzena, bada azalpenetakoa, eta gero prozesu eta auzietan erabiltzen dena, administralgokoa etab. Euskarak, ahal dela, denak etxekotu behar ditu. Aitortu behar da Altuberen *Erderismos*-ek, bere merezimendu guztiekin, bide bakar, zurrun eta estuegia uzten diola euskarari.

Zernahi gisaz, guk geure tradizio zaharra ezagutu eta aztertu behar dugu eta harekin zubia egin. Hori eginez, Europako hizkuntza landu guztiekin har-emanetan sartzen gara. Gaur, hemen, hizkuntza bakar-bidetik erabili nahi izatea suizidio-bidea hartzea izango litzateke (1988: 152-153).

Iritzia erakusten du ikuspuntu garbizaleak traba larriak jarri zizkiola euskal hiztunari, eta ikaragarri zaildu zizkiola lehen errazago eta modu berezkoagoan erraten zituen batzuk (1986: 5-8). Zalantzan jartzen ditu orduko denboran nagusi bide ziren arau batzuk: zenbateraino den orokorra SOA hurrenkera (adibidez, Villasante, 1980: 232); zenbateraino den nahitaez bete beharra *galdegaiaren legea*⁵⁴ (1980: 229 eta hurr.); testu moten artean izan daitezkeen aldeak, zeren narrazioan onar daitezkeen hurrenkerek izan bailezakete isla azalpenezko testuetan, testu mota horiek izan ohi baitute elkarren antza (1980: 232 eta hurr.); jatorri erromanikoko partikulak erabiltzea zenbait funtziotarako; eta abar. Funtsean uste du hainbeste lege jartzeak eta modu zurrunean aplikatzeak zama handiegia jartzen diola hizkuntzaren komunikazio-ahalmenari.

Hainbat proposamen zehatz ere egiten ditu bere lanetan. Konparazio batera, 1979ko *Sintaxis de la oración compuesta* lanean, honako hauek ageri dira:

- a) *ezen* erabiltzea perpaus osagarri luzeen hasieran (1979: 52);
- b) menpeko perpausa nagusiaren aurretik joan beharra ukatzen du, eta haren orde z malgutasunaren handia azpimarratzen du, hainbat faktoreren arabera (1979: 58-59);
- c) erlatibozkoak egiteko *zein* eta denborazkoetan *non* baliatzea (1979: 87);
- d) Altuberen eta Azkueren iritziaren aurka, denborazkoetan ez du onartzen *-ean* morfemak beti azkena joan behar duelako ideia (1979:102);
- e) konparaziozkoetan *nola... hala... edo hain ongi nola...* gisakoak erabiltzea onartzen du (1979: 122-123 eta hurr.);
- f) kausazkoetan *zeren* eta gisakoak erabiltzea beharrezkotzat jotzen du (1979: 142 eta hurr.)⁵⁵;

⁵⁴ Gaztelaniaz *elemento inquirido* erraten zena, guk hemen *galdegai* itzuli dugu.

⁵⁵ «[...] el vasco hablante recurre universalmente a estas partículas. Zeren, zerren, zeren eta, zergatik, zergatik ze, ze, ezen, etc. Son empleadas constantemente en la conversación [...] En lo hablado esto se perdona fácilmente; en lo escrito, en cambio, se evita este uso por considerado incorrecto [...] Sobre todo el que tiene que escribir en una prosa de tipo lógico-discursivo choca a cada paso con la necesidad de recurrir a esta clase de relacionantes de matiz causal. Prohibir su empleo es dejar a la prosa sin los útiles necesarios para cumplir su cometido; y esto es ciertamente lo que se ha hecho en nuestra época, rompiendo con la propia lengua y con la propia tradición» (Villasante, 1979: 144).

- g) ondoriozkoetan *halako moldez non...* bezalakoak usatzea ontzat ematen du (1979: 171-174);
- h) ez du onartzen baldintzazkoetan *ba-* partikulak beti azken tokia izan behar duela protasian (1979: 183 eta 185).

1980an perpaus bakunari eskainiriko lanean, Villasantek hiru kapitulu eskaintzen dizkio perpauseko elementuen ordenari, Mitxelenaren iruzkinekin. Besteak beste, Altuberen ideien aurka, Villasantek duda egiten du galdegaia beti baden, edo batzuetan nolahi ere ezagutu ezina izanen litzatekeela; uste du hizkuntzaren legeak ez direla matematikoak eta ez direla aldaezinak (1980: 258). Bestalde, Villasantek onartzen du SOA dela ordena normala (1980: 17, 22) baina badituela aunitz salbuespen, bereziki narrazioan (1980: 22, 240) eta azalpenezko testuetan (1980: 26, 241); adierazten du ezen predikatu luzeak aditzaren aurrean jarri nahi izanez gero, efektua izaten dela hartzailearen ezinegon-aire bat (1980: 249)⁵⁶. Erraten du, orobat, Altubek proposaturiko legeak, funtsean, zati txiki batean besterik ez direla betetzen egiazko tradizioan: «[Altube] *da una imagen demasiado estrecha, que no responde ni a la lengua escrita ni aun a la misma lengua hablada en su totalidad*» (1980: 232); edo: «[...] *la literatura vasca de los siglos pasados sólo en una menguada medida se acomoda a las predichas reglas de Altube. Agréguese que otro tanto hay que decir de la lengua vasca actual hablada, al menos si se la mira en toda su generalidad y en sus diversos niveles*» (1980: 259).

1986ko lanaren hitzaurrean, berriz, Villasante kexu da euskararen tradizioan sigi-saga handiak izan direla eta eten larriak, eta haien artean «*el más brusco y radical fue, sin duda, el que se produjo a fines del pasado siglo y comienzos del presente [XX. mendea] en nombre precisamente del renacimiento o restauración auténtica del idioma*». Jokabide horren ondorioa hau izan bide da: lehenago «*el euskaldun hablaba y escribía en su lengua sin complejos, con espontaneidad y naturalidad*», baina gero «*lo que antes era sencillo, se problematizó y se volvió extremadamente difícil. En consecuencia, el euskara quedó atacado de parálisis*» (1986: 7). Villasanteren iritzian, hitzordenaren aferan, anaforikoen erabilera izan den aldaketaren arduradunak lau idazle izan dira: Azkue, Orkaiztegi, Altube eta Lafitte (1986: 17). Anaforikoen erabilera uste du giltzarria dela prosa garatzeko, konplexurik izan gabe haien jatorri erromanikoarengatik edo latinaren edo erromantzearen kalkoak izan direlako (1986: 15).

Villasanteren jarduna laburbilduz erranen genuke, orotara, hark han eta hemen ikusten dituen joera murrizgarrien aurka, tradiziozko orotariko baliabideak baliatzea aldarrikatzen duela, ez du inporta nondik datozen (Villasante, 1975, 1979, 1980, 1986, 1988)⁵⁷. Aipatzekoak dira, orobat, honako hauek:

- a) prosa egiteko modu nazioarteko bat badela, eta hartara hurbildu behar duela euskarak;
- b) hizkuntza aberastu behar dela, erregistro desberdinetan eta testu mota desberdinak egiteko baliabide ugari baliatuta, zeren hizkuntza-zeregin bakoitzak hizkuntza-molde berezituak eskatu ohi baititu;
- c) XX. mendean gertatu zen tradizio hausteak hizkuntza pobretu egin duela eta elbarritu.

⁵⁶ Hitzak hauek dira: «*una sensación de espera o ansiedad*» edo «*de algo insólito o violento*» (1980: 249).

⁵⁷ Altuberen paperaz, honela mintzo da Villasante: «[Altube] izandu zen hitzen purismoaren aurka gehien gudukatu zena, baina gero, zer da eta, bera izandu zen sintaxiaren purismoa beste inork baino gehiago, bultzatu zuena» (Villasante, 1988: 148).

2.3.3. Patxi Goenaga

Patxi Goenaga, berriz, Altuberen legetik *ihesi* egin nahian ikusten dugu 1978an. Adibide bat emanik honela erraten du: «Altuberen legeen arauera ez dirudi zuzena denik erantzun hori. Nik neuk, hala ere, zilegi dela esango nuke» (1980: 202). Eta gero, 'legearen' pisuaren azpitik irteten saiatzen: «Dena dela, argi dagoena da Altuberen legeek inon balio izatekotan elkarrizketan ari garenean balio dutela. Batez ere galdera zehatz bati erantzun nahi diogunean. Kontu kontari ari bagara, ordea, hiztunaren esku gelditzen da ordena aukeratzea» (1980: 202). Malgutasun handiagoko joerak hobesten ditu, halako moldez non galdera eginik «Non dago Xoxote?», Goenagak uste duen bi erantzun direla ongi emanak: «Xoxote / Izarraitzen dago» nahiz «Xoxote / dago / Izarraitzen» (1980: 202). Eta hori inolaz ere ezin da ontzat eman Altuberen legeen barrenean.

2.3.4. Zubimendi eta Esnal

Laurogeita hamarreko urteetan sarturik Zubimendik eta Esnalek (1993) gaztigitzen dute euskararen prosak dituen zailtasunetako bat dela egile horiek *atzera-karga* deitu diotena, hori baita arrazoietakoa bat euskaraz idatzi bazuk ulergaitz gertatzeko. Kontzeptu horrek arrakasta handia izan du formulatu eta hurrengo urteetan. Honela diote egileek ideia horretaz, konparazioa eginez gaztelaniarekin (ez baita harritzekoa: kontuan hartu behar da hiztun euskaldunak denak direla elebidunak eta erdara ere erabiltzen dutela informazioa jasotzeko):

Auzoko erdarek ez bezala, euskarak atzean eramaten du askotan mezuaren giltza.

-*Ha llegado tarde al trabajo, porque no ha cogido el tren de las siete.*

-*Berandu etorri da lanera, zazpietako trena hartu ez duelako.*

[...] Mezuaren giltza atzean egoteak ezer gutxi errazten du irakurketa. Horregatik, irakurketa errazteagatik, erabili ohi zituzten idazle klasiko bartzuk zenbait lotura-hitz atzean datorrena iragarritz: *ze, zein, zeren, ezen...* Gogora, besteak beste, Leizarragaren goiko itzulpena: *Adulteroác eta adulerác, eztaquiçue ecen munduaren adisquidetasuna, Iaincoaren etsaytassun dela?*

[...] Esaldia motza denean, ez da eragozpen handirik izaten. Esaldiak luzatzen direnean hasten dira trabak. [...]

Ez da, ordea, lotura-hitzen kontua bakarrik. Jakina da, era berean, aditza atzean jartzeko joera.

Gaingiroki bada ere, merezi du euskal idazle orok dakien zerau gogoratzeak: zer nolako buruhausteak ematen dituen gaztelera **que** hitzak; zeinen bihurria geratzen den askotan euskal itzulpena, baldin eta erdal jatorrizkoa **que** loturaz josia badago. [...] (1993: 172 eta hurr.)

[...] euskal prosak berezkoa du atzera-karga. Auzoko erdarek ez bezala, euskarak atzean eramaten du mezuaren giltza.

Besteak beste, aditza atzean joateak eragiten dio atzera-karga (1993: 205).

Aipamen horretan ageri den bezala, Esnalek eta Zubimendik (1993) *atzera-karga*ren kontzeptua lotzen dute aditza atzean jartzeko joerarekin, bai perpaus bakunetan eta bai menpekoetan. Esaldiaren predikazioan aditzak garrantzi handia du, hura jaso eta prozesatu arte hartzaileak ez baitezake jakin zein den predikazioaren gunea. Menpeko perpaus aunitzetan, berriz, haien menpeketasuna adierazteko, loturazko morfema aditz forma jokatu

bati lotzen zaio, eta aditz hori azkenean jartzen bada, tarteko informazioa ezin da egoki prozesatu harik eta aditzak dakarren informazioa jaso arte (ikus Hidalgo, 2002). Esnalek eta Zubimendik 1993ko liburuan sumatzen dute aditza atzera eramateko joera hori nagusi dela idatzi askotan eta iritzia adierazten dute «batek baino gehiagok arau bihurtu duela joera hori» (1993: 198), eta horrela azkenean komunikazioa zaildua gertatzen dela. Zailtasun horiek garaitzeko, *atzera-karga* txikitzeko, egileek proposatzen dute hainbat baliabide (1993: 189 eta hurr.)⁵⁸; horietako bat da aditza aitzinago ekartzea esaldian⁵⁹, eta gero «perpauzeko osagaiak aditzaren ezker-eskuin egoki banatzea» (1993: 204). Dena dela, lan horretan, tradizioak eskaintzen dituen baliabide guztiak ez dira berdin onartzen. Konparazio batera, lotura-hitz batzuk *desegokit*z jotzen dira, hala nola *ezen* (konpletiboen hasiera markatzen duela), edo erlatiboak egiteko balio duten *zein* eta *non*; dena dela, bai onartzen dira *ze*, *zeren* eta *zeren eta*, «baina oso neurritz eta tentuz erabiltzekotan» (1993: 208). Egileek, funtsean, Orixe eta Mitxelena hartzen dituzte eredu idazle gisa (1993: 178 eta hurr.). Bi idazle horiek hautaturik erdibide bat proposatzen dute, idazle klasikoagoak ‘zaharkituak’ gerta daitezke-elakoan. Mikel Atxagaren iritzia dakarte beren posizioaren erakusle: «Bi estilista zoragarri aurkituko ditugu [Orixe eta Mitxelena]. Gainera, herrian eta idazle zaharretan xurgatutako euskara zaharra kulturgintzarako zorrozten ahalegin haundiak eta egokiak egindakoak dira orexarra eta erreteriarra. Ez balira bezala jokatzera, burugabekeria ezezik, herriak barkatuko ez ligukeen oker larri horietakoa ere izango litzateke» (1993: 180 or.).

Hizkuntza bizia behar dela aldarrikatzen dute, eta «bizia den neurrian, al-dakorra: etengabe aldatzen ari dena»; ideia hori finkaturik, atea zabalik gelditzen da orduko joera nagusi desegokia aldatzeko. Kazetaritzako euskaraz ari dira egileok, idatzizkoaz, eta halere «belarriaren arabera euskara» nahi dute. Hizkuntza-moldearen balioa neurtuko da hark «belarriaren arabera duen –ala ez duen– komunikaziorako gaitasunaren arabera», eta horrek erran nahi du idatziak «lehenengo irakurraldian izan behar» duela ulertzeko modukoa, «kolpe bakarrean» ulertzen den euskara hobetsi behar dela (1993: 182-184). Gure aldetik erantsiko genuke kazetaritzaz eta informazioa emateko gainera beste testu-genero eta esparru batzuetan ere ongi balio dezaketela hemen aipaturiko gomendio eta orientabideek.

2009an, bakarkako lan batean Pello Esnalek azaltzen du (Esnal, 2009), Euskaltzaindiaren lanean oinarritua, bereizi behar dela mintzagai-egitura eta funtzio-egitura, eta galdegaiaren kontua mintzagai-egiturari dagokiola. Proposatzen du kontrastea bi osagai hauen artean aztertu behar dela: (S)GA vs A(S)G⁶⁰. Iritzia du (S)GA «erabilgarria» dela esaldi motzetan baina «erabilgaitzagoa» luzeagoetan (2009: 138). Erakusten du A(S)G ordena ere erabili izan dela, batez ere Iparraldean, baina Hegoaldeko adibideak ere ekartzen ditu. Ordena hori errazago aurkitzen du ahozko testuetan (2009: 138), baina idatzizko adibide sorta

⁵⁸ Hauek dira baliabideak, egileek jarririk izenez izendatuak: *bitzak soil deklinatu; esaldi laburrak erabili; ortografi markez baliatu; bi puntuak erabili; aditza aurreratu; adizlagunaz baliatu; euskararen malgutasunaz baliatu; lotura-bitz iragarleak erabili* (1993: 212).

⁵⁹ Baina «[...] euskararen muinari dagozkion arauak bete beharra dago.» (1993: 204).

⁶⁰ A aditza da, eta (S)G formularen bidez adierazten du galdegaia (G) edo sasi-galdegaia (S), «aldian aldikoa eta bereizi gabe» (2009: 138).

indartsua dakar, orobat (egileak Koldo Mitxelena, Andoñi Egaña, Haritschelar, Salaburu...). Esnalen iduriko, A(S)G ordenaren aldeko teoria ez ezik «[...] praxia ere terrenoa irabazten doa pixkana-pixkana» (2009: 140). Atsegin hartzen du zeren «[D]ena den, bizirik dago zorionez Iparraldeko tradizio baliotsua» (2009: 140), eta azken batean «[A]purka-apurka, ari gara aldatzen (S)GA ordena zurruna. Ez dago maisurik beharra bezalakorik» (2009: 139).

2.3.5. *Bittor Hidalgo*

1994an aurkeztu zuen Bittor Hildalgok bere tesia, *Hitzen ordena euskaraz* (Hidalgo, 1994). Lan horretan eta hurrengo urteetan argitaraturiko artikulu batzuetan Hidalgo erakutsi du tradizio idatzian ez direla betetzen Azkue-Altubek eta jarraitzaileek ontzat ematen zituzten hainbat lege (Hidalgo, 1994, 1995, 1996b, 1996c, 1996d, 1998, 2002). Frogatu zuen, horrela, hain zuzen azken mendean zirela indartu eta hedatu, bereziki Hegoaldean⁶¹, ezaugarri batzuk ustez betiko tradiziotzat joak, edo euskararen barne-muineko ezaugarri kontsideratuak; erakutsi zuen orobat Azkue izan zela mugimendu horren eragile nagusia, nahiz eta Altuberen *Erderismos* izan zen joera horren formulaziorik ezagunena eta jarraituena. Hildalgok zioen tradizioan ez dela ageri lekukotzarik halako ideiak lege gisa hartzeko adinakorik, eta betikoa ez baina aski berria zela lege horiek hain modu zorrotzean bete nahi izatea. Haren azterketaren argitan tradizioan euskaraz perpauseko elementuen ordena ez bide da, beraz, hain lotua eta lotzailea, eta bai malguagoa aisa⁶². 2002an *Senez* aldizkarian argitaratu zuen Hildalgok beste artikulu bat, eta hartan biltzen da aurreko lanen funtsa (Hidalgo, 2002). Hura aipatuko dugu hurrengo lerrootan.

Bi ideia aurkezten ditu: a) gomendio bat, aditza inoiz ere ez atzeratzeko gehiegi esaldian; b) beste galdegai-lege bat proposatzen du. Eta ideia horiek funtsatzeko lau argudio nagusi erakusten ditu:

- a) hori dela modu bakarra ulertu-erraztasuna handitzeko (psikolinguistikaren ekarrien argitan);
- b) salbuespen gutxi batzuk kenduta, euskarazko tradizio idatziak ez dela inoiz ere bete Azkue-Altuberen galdegai legea, hain zuzen ere XX. mendeko idazleak lege haiek berariaz betetzen hasi arte;
- c) ahozko tradizioan ere ez dela bete lege hori;
- d) aditza atzeratuz gero eta Azkue-Altuberen galdegai legea betez gero, euskararen adierazkortasuna erabat murrizten dela.

Besteak beste, honako puntu hauek ukitzen ditu:

- a) definizioen kasua aipatzen du, eta haiek hobeki ulertzeko nola antolatu beharko lirakeen;
- b) azalpen xeheen bidez erakusten du aditza atzera eramateko joera ez dela egokia eta ez dela tradizioan hainbestekoa izan;

⁶¹ Iritzi hori agertzen zuen Villasantek lehenago ere, azterketa zehatzen faltan (adibidez, Villasante, 1988: 146).

⁶² Haren tesiaren amaieran hau irakur daiteke: «Ikusiak ikusita, badirudi kondenatuak gaudela, banan bana berrikustera, badaezpada, azken mendean euskarazko hitz ordenaren gainean eraikitako topiko gehienak» (1994: 554).

- c) galdegai lege berria formulatzen du erranez, baiezko esaldi deklaratzaillean honela joan litekeela galdegaia: 1) esaldiko aditz nagusiaren aurrealde justuan (esaldien heren batean gertatzen bide da horrela, hain zuzen galdegai laburreko esaldietan eta zerbaitengatik hiztunak aditza esaldi amaieran jartzeko uzten duenean); 2) aditz nagusiaren ondoren nonahi (eta hori esaldien beste bi herenetan gertatzen bide da; «batez ere esaldi luzexegoetan edo galdegai luzexegoetan; eta oso bereziki, aditza esaldi amaieratik kanpo erakutsi ohi duten haietan»);
- d) intonazioaren nolakoa ortografikoki adieraztea ere proposatzen du, apostrofo baten bidez «IUaren⁶³ goiko edo goranzko intonazioa adieraziz, eta berriaren gailurra markatuz». Guziaren buruan Hidakok «aditza bigarren» izeneko joera proposatzen du, zeren «gauza bat da esatea **aditza euskaraz gaztelaniaz baino postu bat atzerago-edo eman ohi dela**, egia dena, eta beste bat, arrazoi honetan oinarrituta, aditza euskaraz esaldi amaierara bidali nahi izatea». Fenomeno horrek «maiz ematen digu aukera euskaraz aditz hori nahiko aurreratzeko esaldian [...] Eta horixe da hainbatek jada gomendatu duen teknika *galdegai faltsuak*-edo erabiltzeko esaldian aditz nagusia aurreratzeko modu bezala, nahiz esaldiko pisu predikatiboa nabarmen segi ematen *galdegai faltsu + aditza* bikotearen ondoretik». Hidakok Mitxelenaren testu batean erakusten du teknika horren erabilera. Artikuluaren amaiera aldera, aholku batzuk ematen ditu:
- 1) aditza esaldian ez gehiegi atzeratzeko (baina, alde batetik aditz hori inguruko AO hizkuntzetan baino postu bat atzerago emanez, eta bestetik informazio unitateen ordena bera mantenduz hizkuntza desberdinetan);
 - 2) dislokazioak uxatzeko, lotura duten osagaiak elkarren ondoan jarrita.

Bestalde, artikuluko horretan bertan erakusten ditu, eranskin gisa, estatistika batzuk, 1994an eginak, konparaturik autore klasiko batzuk eta egungo beste batzuk⁶⁴. Aditzaren gunea esaldian aztertutik, kontraste hauek ageri dira esaldi nagusi deklaratzaillean baiezkoetan: aditza esaldi amaieran, klasikoen kasuan corpuseko esaldien %28,1ek eta gaur egungoen %39,2k; aditza esaldi hasieran, klasikoetan %14,3 –haietan %5,9, aditz trinkoak hasieran–; aditza esaldiaren barrenean, klasikoen artean %57,6k, eta egungoen %59,4k. Baina zeharo desberdina da tradizioko corpusa eta gaur egungoen azterketa, aditza tartean duten esaldietan: klasikoetan, galdegaia aditzaren ondoko tokiren batean ematen da esaldien %79tan (10 esalditik zortzitan), baina gaur egungo testuetan proportzioa %20,1era jaisten da. Eta galdegaiaren legea betetzeari dagokionez: corpusean galdegaia «aditzaren aurre justuan» agertzen da esaldien %10,8an bakarrik, baina gaur egungo proportzioa igan da %51,2ra. Ikusten da gaur egungo testuetan Azkue-Altuberen legea askoz ere gehiagotan betetzen dela tradizio zaharragoko testuetan baino.

Beste datu batzuk ere ematen ditu, lotura eginez aditzaren gunearen eta esaldiaren luzeraren artean; horietan ikusten da esaldien luzatzearekin

⁶³ *IUk* erran nahi du *Informazio Unitatea*.

⁶⁴ Aztertutik lortutako zertzeladak ikasteko, ikus bedi Hidalgo, 1994 (500 orrialdea eta hurr.).

«erabat murrizten» direla aditza amaieran duten esaldiak, eta handitzen dela kopurua zerena-eta pisu predikatiboa aditza baino atzerago duten esaldiena. Denaren laburpen gisa, *klasikoen* corpuseko testuetan, galdegaiaren lege kanonikoa betetzen du esaldien %35,4k, eta gainerakoek, %64,5ek, esaldiko pisu predikatiboa aditzaren ondotik jarria dute; gaur egungo prosan, aldiz, aditza esaldiaren aurrealdean %18,2an ematen da, eta atzealdean, berriz, %81,8an. Hildagoren iritzian, aditza gibelatze horrek segur du zerikusia egungo (2002ko) prosaren «ulergaitasunarekin».

Amaitzeko, menpeko perpausai buruz ere datu garrantzitsuak eskaintzen ditu: baiezko perpausetan, *klasikoen* corpusean %52,1ek du aditza esaldi amaieran modu kanonikoan, eta %47,9k esaldi barrenean («hautsiak»); gaur egungo prosa estandarrean, ordea, bakarrik %16,8k ematen du aditza esaldiaren barrenean. Ezezko esaldietan, berriz, *klasikoen* corpusean hautsiak dira %81,7 eta hautsigabe kanonikoak %18,3 besterik ez; eta egungo prosan, berriz, 54,1. Gogoeta axolakoa da orobat harako «zenbat eta esaldi luzeagoak, hautsiak agertzeko joera handiagoa» (Hidalgo, 2002).

2.3.6. Juan Garzia

1996an argitaratu zen Juan Garziaren *Joskera lantegi* liburua⁶⁵. Hartan, galdegai lege ohikotik abiatzen da egilea. Euskarazko esaldiaren oinarrizko ordenamenduaz dio aditza dela haren ardatza, eta «haren inguruan pibotatzen dukete gainerako elementuek» (1996: 211). Oro har, kezkatua da euskarak izan dezakeen erdararekiko morrontzarekin, eta arazo horren aurrean batzuek erakusten bide duten «erosokeria» eta «nolanahikeria» ez du gogoko (1996: 229); kritikatzan du batzuek aldeztu duten malgutasuna eta «komunikagarritasuna»⁶⁶, arrenkuratua dago-eta jarrera horren azpian erosokeria ote dagoen (1996: 251). Sintaxi burujabe bat nahi luke euskararentzat (1996: 249). Hala ere, kezka horrek ez dio galarazten galdegai legearekiko lizentzia batzuek onartzea, aditza lehenago jartzeko ildoan:

- a) konpletiboetan aditza lehenago jartzea, aditz deklaratiiboetan, iritizikoetan, perzepziozkoetan... (1996: 229, 236 eta hur.);
- b) *ezen* konpletiboen buru jartzea (1996: 234-235);
- c) definizioak emateko orduan aditza hasieratik hurbil jartzea (1996: 238 eta hur.);
- d) zerrendetan eta enumerazioetan (1996: 242);
- e) esapide batzuen lekua, esaldiaren aurreko aldean: *kontua da, gauza da, garbi dago...* (1996: 246 eta hur.);
- f) erlatibo batzuek onartzea ematea esaldiaren hasieran: *gertatzen dena da...*

Lizentzia horiek, dena dela, ongi mugatzea defenditzen du.

⁶⁵ Juan Garziak beste ekarpen batzuek ere baditu eginak gai honetan, azkenekoak 2013an (ad. Garzia, 2013).

⁶⁶ Honela dio Juan Garziak: «Izan ere, ahozkoaren (ahozko eredu **horren**) –eta, zuzenean, erdararen– presioari zintzo-zintzo aurre egiteko gai denik inor gutxi baitago noski gurean, zeharoko erosokerian eroriak alde batera utzirik ere. [...] Hobe ustez horretara jotzea eta *malgutasunaren* izenean –eta *komunikagarritasunaren* orain modan jarri denez –sistematikoki eredu/kode formalaren kontra joatea, [...] erdara [...] ordenamenduaren Eredu bakar, unibertsal eta dogmatikotzat jotzea ez ezik, diglosia bertutetzat hartzea ere bada. Hots, amilean erortzen ari garenez, hegan goazela sinetsi eta geure hegaltzoez ere amilbide berean bultza egitea. Ez, bada: gorantz behar dugu indar egin, lorrak lor eta haizeak haize, ahalegina gogorragoa izanik ere» (1996: 251).

2.3.7. *Xabier Alberdi*

Unibertsitatean sortu eta garatu behar den prosaren estiloa duela mintzagai, Xabier Alberdik proposatzen ditu aukera batzuk «altubetar» ikuspegiari kontrajarriak (Alberdi & Sarasola, 2001)⁶⁷:

- a) aditza aitzinago ekartzea, hura sobera gibelera eramateak eragin dituen «triskantza» batzuk sahiesteko⁶⁸ (2001: 23);
- b) zerrendatzeetan aditza aurrera ekartzea (baita ordezko hitz iragarlerik gabe ere –*honako hauek...*–) (2001: 25);
- c) subjektua eta objektua elkarretara hurbiltzea –ondorioz aditza esaldian aurreratzen dela– (2011: 26);
- d) esapide batzuk beren menpeko perpaus osagarrien aitzinean jartzea (*aski da, agerian dago, badakigu...*) (2011: 27);
- e) «galdegai den perpaus osagarria perpaus nagusiko aditzaren eskuinetara» jartzea –batez ere menpekoa luzea denean baina bestela ere bai, beharbada– (2011: 27-31)⁶⁹;
- f) *ezen* lokailua baliatzea menpeko esaldiaren hasiera non den adierazteko (2011: 31);
- g) aditz trinko soil-soila perpaus buru-buruan jartzea (*dio, daukat, nago...*), nahiz eta hobetzat jotzen den «horrelakoak gehiegi ez erabiltzea unibertsitateko testuetan» (2001: 33);
- h) objektu luze-luzeak, galdegai izanik ere, aditzaren ondoren jartzea (2001: 34);
- i) definizioetan, aditza azken tokian ez jartzeko irtenbideak bilatzea («X da Y...» egiturakoak *ere* onartuz) (2001: 34-36);
- j) «erlatibo hautsien» erabilera doitu (2001: 38-39);
- k) menpeko perpausaren barneko ordena zurrunik ihes egitea, hau da, menderagailua duen aditza ez jarri behar izatea nahitaez perpausaren amaieran (kontzesiboetan, kausaletan, erlatiboetan...) (2001: 40-43);
- l) *zein... baital den* gisako erlatiboetan aditza azkenean jarri behar ez izatea nahitaez (2001: 43).

Alberdiren lanean nabari da ezaugarri bat iritzi-multzo honetako kideek konpartitzen dutena, alegia, lege zurrunei kritika egiten zaiela, baina bi ezaugarriekin: bat, tradizioa hartzen dela proposamen berrien berme edo gida, eta hartan bilatzen direla aukerako bideen adibideak; eta bi, arreta jartzen zaiela XX. mendean indartsu hedatu ziren jokabideei, nolabait ere errespetua erakutsiz haien aurrean. Adibidez, onartzen da Azkue eta Altuberen proposamenen araberrako eredu dela jendartean gehien zabaldu dena hizkera estandarerrako, eta konstatazio hori ere kontuan hartzen da proposamen doituak egiteko (Alberdi, 2001: 11, 40).

⁶⁷ Altuberen ideia guztiak, ordea, ez dira desagertuak: «[...] bereziki azpimarratu nahi den osagaia aditzaren aurrean jarri ohi da» (2001: 21), nahiz eta zalantza-puntua ere ageri den, zehaztapenarekin batean: «xx. mendeko (Hegoaldeko?) prosan, behinik behin, zeren lehenagoko literaturan (Hidalgo, 1994) badirudi SAO izan dela eredu nagusia» (Alberdi & Sarasola, 2001: 21, orri-oineko oharra).

⁶⁸ «[...] aditzak nahitaez bukaeran joan behar duelako usteak aldrebeskeria galantak idaztera bultzatu ditu gaurko idazle arauzaleak» (2001: 23).

⁶⁹ Aditz nagusi «deklaratioekin» (*jakin, irakurri, esan, adierazi, aditzera eman, pentsatu, azaldu, iruditu...*), «ez genuke beldurrik izan behar perpaus nagusia [...] aurreratzeko eta menperatu luzea ondoren emateko» (Alberdi & Sarasola, 2001: 29).

2.3.8. HAEE/IVAP

HAEE-IVAP erakundeak ere bere proposamenak egiten ditu, zabalkunde zereginetan (HAEE, 2003: 7-8 or.). *Galdezka* izeneko liburuan (2003) hitzen ordenaren garrantzia ikusten da, hainbat puntutan. Baliabide «iragarleei» eta «mugarrii» arreta berezia eskaintzen zaie (2003: 188-193): onartzen dira *zel/zergatik/zeren*, haiek gaitzetsi gabe; *zeren (eta)* balioesten da; *baizik (eta)* aurreko posizioa ekartzeko eragozpenik ez da aurkezten. Galdegaiaren legez, berriz, Hildagoren datuak ekartzen dira, eta ondorioz erraten da ezen «galdegaiaren legea ez litzateke beteko hirutik batean baino» (2003: 214). Oro har, egileek diote Altuberen arauak «estuegi eta itsumustuan» segitzeak testu sendorak, pisuak, ulertu-zailak ekartzen dituela, eta irakurlea behartzen dutela bigarren aldi batez irakurtzera, horrela eraturiko esaldia ulertuko badira (2003: 215). Erakunde horrek ere proposamen batzuk erraten ditu Zubimendiren eta Esnalen *atzera-karga* aurrerago ekartzeko, haien artean aditza aitzinatzea galdegai denean (2003: 220), edo definizioetan eta zerrenda luzeetan osagairik laburrena aurrera ekartzea⁷⁰ (2003: 224), edo «aditz deklaratioak aurrera pasatzea»⁷¹ (2003: 225-226). Erlatiboek ekartzen ahal duten arazoak ere jabeturik, bide batzuk proposatzen dira beste gisa bateko esaldietara ekartzeko gaztelaniaz erlatiboaren bidez ematen direnak; errate bateko, zehargaldera baliatzea informazioa modu prozesatu-errazago batean antolatzeke: «herri administrazio bakoitzak ezarriko du zein egunetan eta ordutan egon behar duten irekita erregistroek»⁷², horrela atzerakarga kentzeko ahal den neurrian. *Zein* eta *non* erlatiboak gaitzetsiak izan dira XX. mendean (batez ere Azkueren eraginez), baina HAEEkoentzat «batzuetan, baliabide ona da maila jasoan idaztean eta itzulpengintzan» eta beraz neurritz erabiltzeko gomendatzen da, batez ere «idatzirako balio» duela (2003: 237 eta hur.). Begira, bestalde, perpaus kontzesiboan non jartzen duten egileek morfema menperatzailea, nola aitzinatzen duten osagai hori menpeko perpausaren azken tokitik aitzinago: «[...] eta *zein* erlatiboetan erabat **nagusi den arren** balio ez-murrizgarria edo esplikatioa, airtortu behar da ez direla gutxi balio murrizgarria duten adibideak» (2003: 242; letra lodia guk).

2005ean HAEEk argitaratu lanetik puntu batzuk nabarmenduko ditugu segidan. Liburu horretan ere aipatzen da euskal sena zaindu beharra eta erdararen morrontzan ez erortzea (2005: 9, 43); erdal kalko batzuetatik ihes egiteko formulak ere eskaintzen dira (2005: 174 eta hurr.), eta gaztelaniatik datozen formula batzuentzat euskal tradizioako baliabideak eskaintzen dira (2005: 180 eta hurr.). Baina kezka horrek ez du zalantzan jartzen komunikatu-erraztasunaren lehentasuna. Horrela, zalantzarik gabe adierazten da zer gertatzen den testu bateko giltza-hitzak atze-atzean geratuz gero: «esaldia

⁷⁰ Honelakoak lirateke emaitzak: a) *Egiaztagiria da agiri bat, ziurtatzen duena...*; b) *Irakasle izango dira Juan Mari Errotazelai, Susana Portuondo, Eduardo Menendez, Iñaki Sagastagoitia eta Ramon Lopez.*

⁷¹ Horrela bide emanez honelako hurrenkerei: «Bigarren ordenantzac **aguintzen du** elektoreak edo elegitzaileak ez dutela...» edo «Entzun dut tren hau Orion gelditzen dela» (2003: 225-226).

⁷² Horren baliokidea gaztelaniaz izan zitekeen erlatiboduna: «*Cada Administración Pública establecerá los días y el horario en que deban permanecer abiertos sus registros*» (2003: 233). Erlatibo baten bidez emanez gero euskaraz, eta gainera beste lege gogor batzuk beteta, zailagoa izanen litzateke esaldia prozesatzeko eta ulertzeko, aditza beranduago etorriko bailitzateke (atzerakarga handiagoo): «Herri-administrazio bakoitzak erregistroak irekita egongo diren egunak eta orduak ezarriko ditu» (2003: 233).

oso-osorik irakurri arte itxaron behar izaten du irakurleak esanahiaz jabetzeko»; eta hori saiatu behar da saihesten, besteak beste «hitz iragarleak» testuan sarturik (2005: 123). Horrela, *baizik (eta)* eta *ezpada (ere)* bezalakoak aurrera ekartzea gomendatzen da, dagokion juntaia luzea denean (2005: 126); berdin baldintza batzuen bidezko adierazpenak: *ez bada* osagaia aurrera ekartzea gomendatzen da baldintzaren protesia elementu luze samarra baldin bada⁷³ (2005: 127). Aditza aurrera ekartzeko gomendioa egiten da. Aditza esaldi luzeetan atze-atzean jartzeak «ulergarritasun-arazo ugari ekar ditzake, atzeratu egiten baitugu informazio nagusiaren pertzepzioa» (2005: 128); aditz deklaratiiboak aurrean jartzeko adierazten da (*esan/erran, adierazi, ukatu, aldarrikatu, iragarri, egiaztatu, erabaki, agindu...*) (2005: 128); esapide batzuk ere aurrera ekartzeko gomendatzen da (*garbi dago, kontuan hartu, kontua da...*) (2005: 128). Menpeko perpausak bigarren mailako informazioa ematen baitute, «hobe atzeratxoago jartzea» (2005: 128). Ezezkoa eta aditz nagusia elkarrengandik hurbil jartzeko gomendatzen da, zeren azken batean «ez da komeni aditz nagusia atzeko txokora bidaltzea» (2005: 130). Zerrendak jarri behar direnean aditza aurrera ekartzea gomendatzen da eta zerrendako hitzak zuzenean haren ondoan jartzea (2005: 130-131)⁷⁴, eta definizioetan ere norabidea da «aditza aurrera» jasotzea: «Ziurtagiria da idatzizko aitorten ofizial bat, eta haren bidez baieztatzen da ekintza, gertaera, erabaki edo horrelakoren bat egia dela» (2005: 131; ikus halaber 2005: 145).

Erlatiboen egiturak ekar ditzakeen arazoez oharrarazten dute, eta aukerak bilatzen dira (euskal erlatiboaren berezitasun handia miretsi eta aldarrikatu orde): «Gaztelaniaz [...] ez da arazo handirik egoten mezua ulertzeko, erlatibozko erdal partikulek (*que, el cual, de quien, con el cual, a la que...*) erlatibozko mendeko perpausaren aurrean kokatuta, iragarle lana egiten dutelako. Baina esaldi horiek hitzez hitz euskaratzen ditugunean arazo ugari izaten dugu, mezua behar bezala ulertzeko, euskal erlatiboaren egituragatik» (2005: 139); hori dela eta, hainbat bide eskaintzen dira «alferrikako erlatiboak» saihesteko.

Denborazko menpeko perpausen kasuan, menperagailua azken tokian jartzea ez ezik beste posibilitate batzuk ere badirela aipatzen da, adibide honetan bezala: «Ez dira kontuan hartuko neurri zuzentzaileei buruzko proposamenak, **noiz eta** indarrean dauden legeekin ez baitatoz» (2005: 141). Testu bat zuzentzeko gomendioen atalean, lehen arau nagusia aski esanguratsua da: «lehen irakurraldian ulertzen ez denak, oro har, ez du balio, eta, beraz, berriro idatzi behar dugu. Beste modu batean esanda: idazki bat ulertzen ez bada, erruduna ez da irakurlea, idazlea baizik, izan ere ez gara gauza izan ideiak argi eta garbi aditzera emateko» (2005: 237).

Iruzkina hau amaitzeko, azken punttu bat aipatu nahi dugu, ohartzeko nolako jarrera ageri den kritikatzin diren hizkuntza-erabileren aurrean. Aurreko lerrotan ikusi ditugu hainbat proposamen Altuberen eta jarraitzaileen jarreraren kontrako norabidean. Dena dela, joera berrizale eta berritzaile horrekin batean, nabari da tradizio hark ere baduela pisu psikologikoa:

⁷³ Altubek erraten zuen baldintzaren protesiko *ba-* marka atzean jartzeko, menperatzailearen marka azkenerako utzita.

⁷⁴ Adibide hau dakar: «Epaimehaikide izango dira alkatea, kulturako zinegotzia, langileen ordezkaria, liburuzaina, IVAPeko ordezkaria eta idazkaria» (2005: 131).

adibidez, puntu batean galdegaiordeak erabiltzea gomendatzen da, «izan ere, aditzaren aurrean zerbait jarrita, *lasaiago bidaltzen dugu* osagarri luze-luze hori –normalean, mendeko esaldia– aditzaren ostera»⁷⁵ (2005: 129).

2.3.9. BERRIA

Kazetaritza idatziaren esparrutik begiraturik darabilgun gaiari, BERRIA egunkariaren estilo liburuan (2006) erraten da hobe dela «aditza lehenbailehen ematea» esaldiak errazago ulertu ahal izateko; eta eransten da: «Galdegai aditzaren aurrean joateak ez du esan nahi aditza atze-atzean jarri behar denik, ordena aski librea baita euskaraz: aditzaren esker-eskuin banatu ohi dira esaldiaren osagaiak» (2006: 31). Aditza aurreratze bide batzuk ere proposatzen dira: a) «esaldiaren osagaiak aditzaren ezker-eskuin banatzea, betiere hasiera zamatuz gabe»; b) *atributua + izan* esapideak hasieran jartzea, hori baitute ohiko tokia (*jakina da, bistan da, egia da, ezinbestekoa da, kontua da, aski da, nahikoa da...*); c) «enumerazio luzei nolabaiteko sarrera ematea, bi puntuak erabiliz edo galdegai faltsuak sortuz»; d) menpeko esaldietan ere, «aditza aurreratzea, ahal dela»; e) «Esatezko aditzak esaldi hasieran jartzea: *esan, adierazi, jakinarazi, galdetu, uste izan...*» (2006: 31). Bestalde, esaldia luzea baldin bada, «hobe da elementu batzuk aditzaren atzera pasatzea, mamia aurreratu ahal izateko» (2006: 31). Beste elementu sinboliko bat (*izan*) da erlatiboa, eta horretaz estilo liburuan oharrarazten da *euskal-euskal* erlatiboa «oso kontuz» eta tamainaz erabili behar dela, zeren haren egiturak gibel-gibelera eramaten baitu informazio garrantzitsuena eta horrela irakurleak ezin baitu ulertu esaldia harik eta haren amaierara iritsi arte (2006: 35). Puntu honetan ere ederki nabari da kontrastea orain dela 30-40 urtetik honat: *euskal-euskal* erlatibo horren «euskalduntasun bikainaren» miresmen teorikotik (arrazoi sinbolikoetatik), haren gutxitze edo bakantze praktikora pasatzen da (komunikazio-arrazoietara).

2.3.10. Mitxel Kaltzakorta

Mitxel Kaltzakortak 2007an argitaratu zuen lan bat, aurreko urteetako artikulu batzuen segidan: *Prosa komunikagarriago egiten (zenbait proposamen)*. Egileak dio «euskara erraztu gura dugu, arindu, komunikagarriago egin; zeren ezin zamatuz gaitarabilgu alperrik, askotan nekez irakurtzeraino albo-erdaren aldean (gaztelania, frantsesa, ingelesa)» (2007: 7). Hartan, kontuan harturik euskara bizi dela hizkuntzen kontaktu-egoeran espainol/frantsesarekin eta ingelesarekin, proposatzen du jo behar dela gibeletatik aitzinera jartzera ohiko hitz-ordena; hau da, «osagarria + gunea» ordenaren tokian jarri behar litzatekeela «gunea + osagarria» hurrenkera, ahal bada. Atzerakarga⁷⁶ da Kaltzakortaren kezka-gaia, eta honela definitzen du kontzeptu hori: «desegoki sekuentziaztea osagai bi, zehatzago esateko, informazio-osagarri bat alperrik erabiltzea informazio-gunearen aurrean, oztopo egiten duela ondo eta erraz irakurtzeko (beraz, arazo informatiboa)» (Kaltzakorta, 2007: 7). Gunea eta osagarriak desberdintzen ditu. Gunea izan daiteke aditza edo izena, eta bietan ere gerta daiteke atzerakarga. Bestalde, azterketa mugatzen du «perpau barruan» aritzera, hortik gorako

⁷⁵ Letra etzana guk egina.

⁷⁶ Edo «alperreko karga» (Kaltzakorta, 2007: 7).

bestelakoetan sartu gabe (2007: 7). Tratutzen dituen gaien artean hauexek dira adibide esanguratsu batzuk lan honen ikuspegitik:

- 1) *–tze*ko osagarria izenaren atzean jartzea (ad.: *gogoa daukat itzelezko mozkorra harrapatze*ko vs *itzelezko mozkorra harrapatze*ko *gogoa daukat*);
- 2) perpaus konpletiboa aditzaren atzera eramatea (ad.: *medikuak esan dit kirola egin behar dudala* vs *kirola egin behar dudala esan dit medikuak*);
- 3) gerundio desegoki bat: *Kepak gutun bat idatzi dit, eta esaten du Joxe Martin hil dela* vs *Kepak gutun bat idatzi dit Joxe Martin hil dela esanez*;
- 4) *–ko* atzizkia duen sintagma bat, beste modu batean antolatzea (ad. *Zapatuan Bilbon izan ginen, Euskaldunan* vs *Zapatuan Bilboko Euskaldunan izan ginen*);
- 5) *–ko* atzizkia erantsia postposizio batean (ad.: *Atzo hitzaldi batean izan nintzen drogari buruz* vs *Atzo drogari buruzko hitzaldi batean izan nintzen*);
- 6) erlatiboa aposizioan ematea eta ez bestela (ad.: *pertsona bat ezagutu dut zortzi hizkuntza dakizkiena* vs *zortzi hizkuntza dakizkien pertsona bat ezagutu dut*);
- 7) erlatibo izan litekeen bat zehar-galdera bidez ematea (*ez dakit zer urtetan jaio zen Jesus* vs *ez dakit Jesus jaio zen urtea*);
- 8) anafora bidezko erlatiboak onartzen ditu arazorik gabe (*erlatibo klasikoak* edo *zeinismoa* eta *nonismoa* deitzen die; 2007: 103-105).

Adibide ugari aztertzen ditu Kaltzakortak eta proposamenak egiten, beti ere azkenean helburua duela mezua errazago eta arinago prozesatzea, eta beraz komunikazioaren ikuspuntutik jardun efizienteagoa gauzatzea. Aipatzekoa da hobe-beharreko proposamenetan nola nabari den aditzak duen balio nagusia esaldiaren edukiaz entzulea jabetzeko.

3.3.11. Xabier Aristegieta

Xabier Aristegietak artikulu bat argitaratu zuen *Senex* aldizkarian 2009ko urrian. Hartan azaltzen ditu itzultzaileek beren lanean aurkitzen dituzten oztopo batzuk, kezka sortzen diotenak, ulermenarekin eta zehaztasunarekin lotuak, eta irakurleari zailtasuna ekartzen diotenak. Kexu da «euskal irakurleari» beste hizkuntza batzuek ez diotela «halako ahaleginik eskatzen». Uste du euskararen erabilera sinbolikoak pisu handia duela oraindik, eta «funtzio sinboliko hutsa gainditu eta egiazko funtzio komunikatiboa» betetzeko pausoa egin behar dela. Joskeran agertzen diren jokabide batzuk aztertzen ditu. Komunikagarritasunaren irizpidea jartzen du beste ebazpide guzien aitzinetik testuaren ontasuna neurtzeko. Aristegietak hizkuntzen arteko konparazioa egiten du komunikagarritasunaren ikuspuntutik eta uste du ez dugula euskaraz lortzen «gure inguruko hizkuntza handiek eskuratzen diguten komunikazio-etekin bera», edo estu eta larri ibili ohi garela «mezu konplexuen ñabardura-aberastasuna gure inguruko hizkuntza horien aisetasun berarekin emateko». Euskara, «oraindik ere, garapen bidean dago», eta horrengatik adierazpen baliabideak ugaritzeko ahalegina egin behar da, beste hizkuntza horietan baino gehiago. Kritikatzen du joera euskaraz perpaus xeheetan emateko beste hizkuntza batzuetan esaldi konplexuen bidez emanikoak, iduritzen baitzaio hizkuntza-eredu batek «egitura konplexuak» ezinbestean garatu behar

dituela baldin eta nahi bada «esparru jasoetan erabiltzeko modukoa izatea». Konplexutasun hori adierazi behar da «ulermenari kalte egingo ez dion modu batean», horrela erdietsiko baita, haren iduriko, «hizkuntza normalizatu bati [...] atera ohi zaion komunikazio-etekina». Testuen «komunikagarritasuna» bi faktore nagusiren baitan ikusten du, eta horietako bat da «ulerterraztasun sintaktikoa». Hizkuntza desberdinen arteko konparazioa egiten du: «Gogoeta serio baterako gaia da beste edozein hizkuntzatan aisetasunez ulertzen diren nolabaiteko konplexutasuneko mezu asko, euskaraz ematen direnean, hain irenstezin eta ‘bizpahiru aldiz irakurri beharreko’ izatea». Aristegietaren ustez hori gertatzen da «euskarazko zenbait idazkera-eredu guztiz finkatu gabe dauzkagulako», eta ziurgabetasuna eta zalantzak gertatzen direla euskaraz testuak egitean, izan ere «asko eta askotan elkarri kontrajarrita agertzen zaizkigu ulerterraztasunaren bidea eta ustezko euskara jator, edo ‘ortodoxo’, baten bidea». Zalantza horretan, berriz, ez zaio lehentasuna ematen komunikagarritasunari, baizik eta «funtzio sinboliko huts eta hutsal bati», eta hortik ateratzen dira testu irakurri-zailak. Komunikagarritasun problemen artean, bat atzerakarga da. Egileak uste du ezen ikuspuntu teorikotik beharbada bai baina praktikan arazoa ez dela gaingaitua, zeren,

[N]ahiz eta gaur egun era guztietako hizkuntzalaritza-artikulu, euskarazko estilo-liburu, testugintzarako orientabide eta abarretan mila eta bat aholku emanak dauden, gomendatzen dutenak euskaraz aditza esaldiaren amaieran jartzeari dagokionez tentu handiz ibiltzeko, eta ohartarazten dutenak ideia okerra dela euskaraz aditza esaldiaren amaieran jartzearen ustezko ezinbestekotasuna, kontua da sakon erroturiko uste horrek bere indar ia-ia guztiari eusten diola oraindik ere, irakurtzea suertatzen zaigun han-hemengo testuek ageri-agerian uzten dutenez (Aristegieta, 2009).

Ondorioz, aunitz esaldi zailak dira irakurtzeko, eta «eraso egiten diote komunikazioari». Adibideak jartzen ditu beste hizkuntza batzuetakoak, jardun-ereduak konparatzeko. Testu konplexuei aurre egiteko, ez du onartzen euskararentzat zenbaitetan proposatu den irtenbidea, esaldia deskonposatzea, xehatzea, sinplifikatzea⁷⁷, zeren iduritzen baitzaio euskarak izan behar duela «edonolako testuak, baita bihurriak ere, komunikatzeko gaitasuna duen hizkuntza heldua». Atzerakarga txikitzeko, proposatzen du maizago erabiltzea espresio enfatiko batzuk, haien enfatikotasuna galduta baldin bada ere: *noiz eta, zertaz eta, zertarako eta, non eta...* adibide batzuk ere aurkezten ditu eta haien gainean gogoeta egin eta soluzioak proposatzen ditu.

2.3.12. Xabier Amuriza

Amurizak 2010ean argitaratu zuen liburu bat euskara batuaren inguruko hainbat hausnarbide bilduta: *Euskara batuaren bigarren jaiotza* (ikus bibliografia). Sarrerako hitzetan erakusten du gure gai honentzat garrantzitsua den kontu bat: «Hizkuntza pentsaera da. Pentsamena, funtsean. Hori egia bada, ez dago dudarik nire pentsamena euskarazkoa dela. Baina nire pentsamena euskaraz adieraz dezakedana baino askoz gehiago bada, zer egin behar dut? Pentsamena ukatu ala adierazleaz arnegatu? Ez dut, ba, neure nitasunaren berdin den pentsamena ukatuko; ezta euskaraz adierazi ahal dudanera mu-

⁷⁷ Irtenbide hori aipatu izan da behin baino gehiagotan: Altube, 1975 [1929], *Txillardegia*, 1979...

rriztuko ere. Beraz, adierazleaz arnegatu behar ez bada (hori ez dut nahi), euskara pentsamenaren hedadura guztira helarazi beharko dut» (2010: 11). Euskara beste hizkuntzekin batean 'merkatuan' ikusten du, eta idazlea kezkatua da ez baitu euskara aski ongi prestatua ikusten lehia horretarako: «Aldarrikatzera ausartzen naiz ezen, saiakera honetako hiru atal funtsezkoak jorik [...], kultur hizkuntza horren helburua lortzea ezinezko dela: 1) Oraingo sintaxiagaz. 2) Oraingo aditzagaz. 3) Oraingo hiztegien lexikoagaz.» (2010: 13). Egilearen asmoaz, berriz, hona lerro-sail esanguratsu bat:

Izenburuak dioenez, hizkuntza 'oso' nahi dut. [...] Erreferentzia bat inguruko hizkuntza garatuak izan daitezke, zeintzuek esan dezakegun gorputz osatu bat daukatela, nondik beharrezko eboluzioak karraskada handi gabe gerta daitezkeen.

Hizkuntza 'lehiakorra' ere nahi dut, hizkuntza sendoen artean bizi baikara. [...] Ingurua bolidoetan dabilenean, ezin gara bizikletan lehiatu. Horrek ez du esan nahi bizikleta ukatu behar denik. Bolidoa dutenek badute bizikleta, komeni zaienerako. Arazoa da, bolidoa behar denean, bizikleta bakarrik edukitzea (2010: 13).

Amurizak aski garbi erakusten du elebidun izateak balio diola ohartzeko zer *eskaintzen* dion hizkuntza bakoitzak. Eta horretaz ohartzean hitzun elebidunak maila psikologikoan bizi du barne-lehia: «Lehia nagusia ez da [...], hizkuntzatik hizkuntzarako. [...] Norbere pentsamen, sentimen, adimen, hitz batez, norbere pertsona da, bi tresna [hizkuntza] ezberdinen arteko tentsioa jasan behar duena. Barne diglosia bat, nolabait. Tentsio horren agerpen nabaria da, [...] norbere lehen-hizkuntza gurakoan adierazi ezin delako, pentsamen-eremu batek erdara behar izatea» (2010: 14). Gatazka egoera horretatik abiatuta, idazleak honela dio: «[...] erabakia dut aurrerantzean ez dudala onartuko euskaran maizegi aurkitzen dugun hutsune estrukturalik. [...] ez naiz gehiago makurtuko itzulunguru, esaldi-mozte eta gisako inpotentzietara». Eta *hutsune estrukturalak* dioenean, hutsune sintaktikoak eta lexikoak ditu gogoan. Beste hizkuntzen moldeetatik urruti ibili nahi izateko joeraren kontrako norabidean ikusten dugu Amuriza: «Lehiaren lege gupidagabez baino ez bada ere, bada inguruko hizkuntzekin nahitaez konpartitu behar dugula uste dudana ondare komun oso zabal bat, orain arteko gramatikak eta hiztegiak onartzen ausartu diren baino askoz zabalagoa» (2010: 125). Liburu guzian barna, joera kanoniko ohiko batzuei oro har kritika-posiziotik begiratzen dielarik⁷⁸, egileak arazo batzuk aurkezten ditu eta irtenbideak proposatzen. Horietako batzuk hauek dira:

- a) erlatibo ez-murrizgarrien kasuan, *zein*, *nor*, *zer*, eta sail horretakoak erabiltzearen alde dago (2010: 26);
- b) galdegaiaz eta: «Galdegaiaren kontuan, ez da egia aditza azken joan behar duenik eta horrelakorik. Aditza ardatza da, hori bai. Baina ardatzaren toki naturala erdialdea izan liteke» (2010: 149);
- c) *ezen* erabiltzearen alde (2010: 53);
- d) itzulpenetan esaldia zatitzearen kontra, zeren «[B]aliteke batzuetan [zatitzea] nahitaezko izatea, baina, oro har, artaziak soluzio deprimentea dira» (2010: 54).

⁷⁸ «Zer gertatzen da, ordea, gure 'atze'ko aurrerako sintasi' zorieneko hori inbertitzen denean, behar delako, komeni delako, edo, soilki, halaxe egiteko kapritxo literarioa dugulako?». Galdera hori egirik, erantzuna da aldaketek askotan balio izaten dutela fiabardurak eransteko mezuari.

Oro har, Amurizaren jarrera da euskaraz erdietsi behar dela inguruko beste hizkuntza indartsuek duten komunikazio-ahalmen bera, testuinguru batean non hizkuntzen artean baden lehia jendarte-mailan bai baina baita pertsona elebidunaren baitan ere.

2.3.13. Euskaltzaindia

Akademiaren jarrera orokorraren ezaugarri nagusi gisa aipa dezakegu ikuspuntu deskribatzailea hartu duela euskararen gramatika aurkezteko orduan, ez arau-emailea. Euskaltzaindiak *EGLU* egitasmo handian tradizioa analizatzen du modu zabalean hartuta, eta gure aztergaiari dagokionez, ez du askiesten iritzi arau-emaile sinplerik. Alderantziz, bere gramatika lanetan, hasieratik ageri da hitzen ordenari garrantzia ematen zaiola, sakontasunez aztertzen dela gaia, sinplekerietan erori gabe eta arau zorrotz murriztaile errazik eman gabe. 1986an Euskaltzaindiak *Elementuen ordenaz* izenburupean ohar batzuk egin zituen *EGLU* ten (1986: 42-49)⁷⁹. 1987an, *EGLU* ten eraskinean sakonago garatu zuen gaia (1987: 21-46). 1991ean egin zen *EGLU* ten bigarren argitaraldian ordu arteko informazioa berriz liburuki batean bildu zen (1991: 14-20; 355-379). 1999ko *EGLU* vean menpeko perpaus mota batzuk aztertu ziren: osagarriak, erlatiboak, konparaziozkoak eta ondoriozkoak; elementuen ordenari hainbat azalpen eskaintzen zaizkio, bai menpekoaren barneko elementuen ordenaz eta bai perpaus horretaz kanpoko ordenari buruz: osagaien hurrenkeraz (1999: 8), osagarriez (1999: 37, 44, 95), erlatiboez (1999: 178), konparazioez (1999: 308), ondoriozkoek (1999: 452); liburu horretan aipatzekoa da, orobat, gure gaiari dagokionez, eta Azkue-Altuberen legeen kontrastean, zenbateko arreta jartzen zaion zeri-eta galdetzaile batzuek moldaturiko perpaus batzuei, hots, *ezen*, *ze*, *zein*, *nola/zelan* eta holakoak dirrelarik perpaus buruan, edo *zein/non* osagaiez eginiko erlatibozkoak, adibide batzuk errateko.

2005ean argitaratu zen *EGLU* VI eta hartan ere aipatzen da baldintza perpausen barneko osagaien ordena, eta beste horrenbeste egiten da denborazko perpausen osagaien hurrenkeraz ere. *EGLU* VII izeneko liburukian, berriz, perpaus osagarri jokaturagabeen eremuan, «perpaus-muga kanonikoa» gainditzeko ahal dela gelditzen da agerian adibidez⁸⁰. Oro har, hizkuntzaren ugaritasuna ez da sartzen ahal Altuberen lege estuetan, hori bederen aisa ageri da (Euskaltzaindia, 2011a).

Goiko erreferentziak aipaturik, aski dugu azpimarratzea gai honetan nolako jarrera erakusten duen akademiak bere lanetan nagusiki. Eta horretarako bi ezaugarri aipatuko ditugu, jarrera orokorraren erakusgarri: 1) sintaxi baliabide «erromanikoak» naturaltasunez onartzen dira, ez da *beldurrik* beste denbora bateko *kalko alienigeno*-ek hizkuntza honda dezaten; 2) esaldiko ele-

⁷⁹ Liburu horren 2. edizioan, 1991, berriz agertu ziren (Euskaltzaindia, 1991: 11-20).

⁸⁰ Horrela, denborazkoetan: *Ezpaitute eskurik ikuzten yaterakoan* (2011a: 39), *eroriz geroztik bekhauten lohira, Jinkoaren semea apaldu da ezdeus bat billakatzerañokoan* (2011a: 111); kausazkoetan: *Peru dugunez gero sinbolo nagusia...* (2011a: 146); helburuzkoetan: ... *gure egunean bizitzekotzat sailduki zurekin zure bakean* (2011a: 172); baldintzazkoetan: *heldu bazauzku ohoinak erranez...* (2011a: 185), ... *prest, ez edukiz gero segurantzarik* (2011a: 198), ... *ezagutu ezkerro gatx pelleburuzkoa daukela* (2011a: 201), ... *ez galtzekotan bere bizia eta ez izatekotan largatua bere nausiaren eskutarat* (2011a: 223); osagarrietan: *asmoa du inakurtzeko* (2011a: 168); baldintzadunetako kausa-ondoriozkoak: ... *gudulariak joan ezkerro bere etxaguntzara...* (2011a: 189); eta abar.

mentuen ordenan ugaritasun nabaria ageri da, ñabardura aunitzek baitute to-
kia eta zeregina komunikazio-jardunean (Euskaltzaindia, 1985-2011a). Ildo
horretan aipagarria iduritzen zaigu, orobat, Euskaltzaindiak azken aldian hi-
tzen ordenari eskaini dion lanean nolako ondorioak ageri diren hondarrean:
perpaua bakunaren ordena biak, SOA eta SAO, ontzat eta zuzentzat eman
ditu berriki (ikus Euskaltzaindia, 2011b).

2.3.14. Azken iruzkin gisa

Horrenbestez, amaitu dugu *arian ariko egokitze doitu*ko jarreran sartu ditu-
gun egileen ekarpenak aipatzea. Atal honen guziaren laburpen gisa erran deza-
gun hirugarren talde honetan sartu ditugun proposamen guziak bat datozela
euskararen sintaxi arinagoa eta zauliagoa bilatzen dutela, eta modu doituagoan
eta hobeki haztatuan eta orekatuan erantzun nahi diotela bai tradizioari eta bai
gaur egun euskarak aurrean dituen komunikazio-behar *berriei*. Azpimarratzekoa
da hemen aztertu ditugun egile eta elkarte-erakundeetan badirela jardun-esparru
desberdinetakoak: hala mundu kultural-akademikotik datozenak (Euskaltzaindia,
unibertsitatea, idazleak, hezkuntzaren mundua...), nola admin-
istrazioaren mundutik (EHAA), hala itzulpengintzatik (Hidalgo,
Aristegieta...) nola komunikabideen esparrutik ere bai (BERRIA). Esanguratsua
da alor desberdinetan agertzen eta aztertzen direla ideia berriak eta jardunbide
aukerakoak. Denek ere erakusten dute XX. mendean zehar gehien hedatu den
hizkuntza-eredu nagusia ez dela nahikoa ongi betetzeko gaur egun euskaldunak
hizkuntzari egiten dizkion eskakizun berri guziak. Aintzat hartzekoa da, baita,
iritzi-olde honetakoak nola begiratzen dioten hiztun-erkidegoaren oraingo ego-
era errealarri, etorkizunerako pausoak proposatzeko orduan: ikusi dugu
Villasante kexu zela euskararen tradizioan eten zakarra gertatu zela XX. mende-
an, eta iduri du kontrako norabidean etenik ez egiteko, arretaz eta kontuz aur-
kezten direla iritziak eta proposamenak, haien pisua ongi haztatuta.

3. ONDORIOAK ETA AZKEN GOGOETAK

Hitzordenaren gaiak baditu euskararen kasuan bi alderdi. Batetik, komu-
nikazio-alderdiari dagokionez kontua da hitzak esaldian nola antolatu mezua
ahalik eta modurik efizienteenean bideratzeko. Bestetik, alderdi sinbolikoa
erraten ahal dioguna: herri baten hizkuntzaren eta nortasunaren arteko har-
remana. Euskal Herrian aunitzetan entzuna da esaldia harako «hizkuntzak
(edo sintaxiak) herriaren espiritua islatzen du» delakoa. Eta horrek beste di-
mentsio bat eransten dio aferari, hizkuntza-arazo soila izatetik arazo ideolo-
gikoaren osagaiak ere hartzen ahal baititu. Hizkuntza-kontu hutsa balitz,
hura 'konpontzeko' aski litzateke komunikazio-erreminta analizatzea, eta be-
harra sumatuz gero, hura fintzea. Baina maiz beste osagaiak interferentzia
egiten du (eta handiagoa egin du lehenago) eta horrela arazoak alderdi gehia-
go ditu zaindu beharrak.

Dimentsio horiek biak gogoan ditugula, ondoko lerrootan lan honek
ekarri dizkigun ondorio eta gogoeta batzuk aurkeztuko ditugu. Hasteko
erran dezagun gure ustez hitzordenaren gaia bilakaera bixi samarrean ari dela
euskaraz, inguruko hizkuntzetan baino biziagoan, eta bereziki azken urte
hauetan. Inguruko hizkuntza indartsuek (gaztelaniak/frantsesak eta ingelesak)

egonkortuagoa bide dute hizkuntzaren alderdi hori, segur aski euskara baino askoz ere gehiago landu direlako lehengo ere, jardun-eremu eta testu-genero guzietan. Hurrengo lerroetan azalduko dugu nola ikusten dugun hitzordenaren inguruan gertatzen ari den bilakaera.

Lan honen denbora-mugak dira XX. mendea eta XXI.aren lehen hamar hamabi urteak. Ez dugu asmorik izan, halere, denbora hori guzia xehetasun berarekin aztertzeke. Azken 30 urteotako iritziak xeheroago arakatu ditugu baina aurreko denboretako ezaugarri nagusi batzuk ere iruzkin-gai izan ditugu, horrela mugimenduaren markoaren berri emateko, zeren azken urteotako norabidearen erranahiaz jabetzeko, beharrezkoa baita lehenagoko joeren berri agertzea, kontrastea eta bilakabidea ulertu ahal izateko. Denbora horretan hiru garai bereizi ditugu, ustez ezaugarri desberdin batzuk dituztelako: 1) XX. mendearen lehen herena (Espainiako gerraren haustura arte); 2) euskara batuaren sorrera eta goiz-garapeneko denbora (1960-1990?); 3) euskara batuaren «umotze» garaia (1990tik hasita gaur egun arte). Labur aipatuko ditugu garai horietako bakoitzaren ezaugarri batzuk.

Lehen garaiari dagokionez, XX. mendearen hasieran eta lehen herenean, oso jende gutxi izanen zen euskaraz alfabetatua, hezkuntza gehien-gehiena gaztelaniaz bideratzen baitzen. Are jende gutxiago izanen zen gramatikaz eta horrelako kontuez euskaraz aritzen zenik. Euskararen eremuan hizkuntza-kontuetan purismo-giroa zen nagusi (ikus Ibar, 1935, Altube, 1975 [1929], Villasante, 1975). Testuinguru horretan ekimen indartsu bat izan zen euskararentzat hitzordena aski zurruna proposatzen zuena. Garrantzi handia ematen zitzaion gaztelaniatik bereizteari eta lehentasun nabaria euskararen berezitasunak goresteari. Hizkuntza eredu ideal bat hartzen zen erreferentzia. Hizkuntza-corpus erlatiboki txiki bat oinarri hartuta, ereduak lege batzuk ateratzen ziren ustez euskalki guzietako euskaldun guzientzat. Egiazko hizkuntzaren xehetasun eta ñabardura bildu-zail ugariei arreta urruxea jarririk, eredu horrek arau gutxi eta finkoak ezartzen zituen. Altuberen proposamen horrek gero segimendu handia izan zuen jendartean, eta haren indarra erran daiteke XXI. mendera arte ere iritsi dela. Jarrera horrek gaur egun arte izan duen arrakastak hala ematen du aditzera.

Erderismos argitaratu eta laster gerra piztu zen eta euskararen bilakabidea eten zen denboraldi batean. Gero, hirurogeiko hamarrurtekoan berriz hasia zen pizten eta poliki bizkortzen euskararen aldeko mugimendua. Euskara batua sortzeko ekimena hasia zen. Euskaltzaindiak 1968an eman zion gerizpe akademikoa mugimendu horri, eta hizkuntza eredu baten oinarritzko osagai batzuk proposatu ziren Arantzazun. Ikastolen mugimendua hazten ari zen 60-70 hamarkadetan, baina batik bat 1980koan izugarri handitu zen euskarazko hezkuntzaren eskaria eta horrek hizkuntza-profesional euskaldun gehiagoren beharra ekarri zuen. Mugimendu horren guziaren hasieran hagitz jende gutxi izanen zen euskaraz alfabetatua; gainera euskaldun gehienek ez zuten segurantzarik izanen beren ohiko euskararen *ontasunean*; baina aldi berean, batez ere ikastetxeetan, gero eta beharragoa zen hizkuntza eredu formal bat, eta *de facto* euskara erabiltzen hasi zen esparru formal batzuetan⁸¹.

⁸¹ Hona segurtasun falta hori bazela iradokitzeke datu batzuk: a) «[O]ndorioz, Hego Euskadiko haurtzaindegi eta OHOeko irakasle guztien 4%k [sic] bakarrik daki euskaraz» (SIADCO, 1979: 171); b) 1976-77 ikasturtean ikastetxe publikoetan «[...] solamente un 4,6% de los profesores se consideraban

Orduan, euskararen hedatzearekin, eta euskara batuaren goiz-garapen horretan, erreferentziazko ereduaren beharra handia zen. Testuinguru horretan Altuberen hizkuntza-proposamenak jarraipen handia izan zuten. Eredu horrek bazuen alderdi bat hagitz ona: hizkuntza erabiltzeko «lege» finko xamarrek proposatzen zituen, eta pentsatzekoa da hori hagitz ongi etorriko zitzaiola hainbat irakasle bere-euskararen-konfiantza-txikikori⁸². Gehienoi, segur aski. Beraz, euskara batuaren inguruan hezkuntzaren eremuan bereziki gertatu zen ugaritze eta bizkortze handiaren ondorioz, Altuberen ereduaren in-dartua atera zen 60-80 hamarkadetan, nahiz eta kritikari aski esanguratsuak ere izan zituen (Mitxelena eta Villasante aipatu ditugu). Bestalde, lan honetan ikusi dugu ideia haiek ongi bizirik sartu direla XXI. mendean.

Beraz, 70-80ko hamarkadetan euskara hedatu zen eta hasi zen erabiltzen tradizio txikiko esparru eta testu-genero batzuetan. Garai horretan zabaldu zen hizkuntza-ereduak Altuberen eta haren jarraitzaileen ikuspuntuaren eragin nabaria bide zuen. Hala ondorioztatzen dugu lan honetan aztertu dugun iritzi multzoa ikusita: 1990eko hamarkadan hasita hainbat kritika eta hobetu-behar aurkeztu zaizkio artean nagusi izan den ereduari, eta hobetu-behar horietako aunitzen jomuga da txikitzea edo 'neutralizatzea' zer-eta *Erderismos* liburuan agerturiko jokabide nagusi batzuen eragin kaltegarria. Galdera egiten balitz ea noiz arte iraun ote zuen indar bizian Altuberen ereduaren hazkuntzak jendartean, gure erantzuna hauxe litzateke: euskara egiazki hainbat esparrutan probatu beharra edo probatze egiazkoa etorri zen arte. «Surtan jartzean probatutzen da nolakua dan eltzia». *Erderismoseko* ereduak ongi balio zuen euskararen desberdintasuna goretzeko, baina iduri du balioa zenbait ere urritzen zaiola egiazki mezuak komunikatu nahi direnean haren bidez. Eredu horren loraldiak irauten du, beraz, *euskara batuaren umotze garaia* arte, edo, besterik gabe, *euskararen umotze garaia* arte, eta hori gertatzen da 1990eko hamarkadan. Garai honen ezaugarrien artean aipatzekoak dira hauek ere: hiztun alfabetatu askoz gehiago ditu euskarak, eta askoz jende gehiago ari da egunoro euskaraz lanean, jardun-esparru oso desberdinetan, eta horrek testu-genero batzuetan produkzioa nabari den gisan handitzea ekarri du (esate baterako, unibertsitatearen esparruan ohikoak diren orotariko azalpenetako eta argudioetako testuak). Azken garai honetan ugaritzen dira, hain zuzen ere, proposamenak, euskarari malgutasun handiagoa emateko eta komunikagarritasuna handitzeko. Jakina, hitzen ordena esaldian lehen mailako osagaia da zeregin horretarako.

Hiru garai desberdin aipatu ditugu, beraz, eta hemen haien ezaugarrien laburpena egiten dugu. Lehenengoan, XX. lehen herena bete arte, esparru formaletan euskarak oso sarrera txikia zuen; esparru horietan egoki jarduteko behar den hizkuntza-eredua gutxi garatua zen, eta hainbat testu-generok ez zuten ia presentziarik euskaraz; oso jende gutxi zen euskal hizkuntza erabiltzen zuena zeregin formalen esparruetan. Bigarrenean, gutxi gorabehera

capacitados para la docencia en euskera» (Sierra, 1993: 63); c) horri erantsi behar zaio euskara batuaren formazio garai horretan euskalkia eta hizkuntz eredu bateratzaile berria askorentzat etsaiak zirela eta ezin elkartuak (Maia, 2000), eta pentsatzekoa da beraz euskaldun-zahar alfabetatu gabe askok ez zutela 'transferituko' euren euskalki-jakintza eredu batua 'eraikitzeko', eredu aski ona ez zelakoan.

⁸² Honela ikusten du Pello Salaburuk euskararen erabilera euskara batuaren goiz-garatzearen garaian: «[...] jakinaren intsegurtasunarekin eta ezjakinaren segurtasun ezarekin, euskaldunak ez gara gai hizkuntza behar bezalako erraztasun eta aberastasunarekin erabiltzeko» (Salaburu, 2002: 154).

1960-1990 tartean, orotara euskararen presentzia handiagoa da esparru eta zeregin idatzietan; jende gehiago ari da lanean hizkuntzaren eredu formala eskatzen duten jardunetan (bereziki irakaskuntzaren eremuan); eremu horietan aisa aritzeko behar den hizkuntza-eredua bera ere garatzen eta osatzen da euskara batua ardatz delarik (edo gutxienez erreferentzia ezinbestekoa), eta euskara gehiago agertzen da prosa logiko-diskurtsiboa eskatzen duten generoetan. Hirugarren garaian, berriz, euskararen zabalkundeak segitzen du, testu-genero gehiagotan erabiltzen da, eta azalpenezko eta argudiozko testuen ugaritzea gertatzen da; jende gehiago da horrelako testuen erabiltzaile ohiko; eta horrela, ordu artean garaturiko hizkuntza-eredua egiazki erabiliz eta probatuz, zehatzago identifikatzen dira non diren akatsak eta ezintasunak lehengo eredu nagusiarenak, eta proposamenak egiten dira haiek nola gainditu.

Euskararen hitzordenaren aferaren bilakaerari dagokionez, beraz, erraniko denboran, aztertu ditugun iritzien arabera, haien artean hiru jarrera bereizi ditugu: 1) jarrera idealista bereizi-zalea; 2) jarrera laster-homologatzekoa (edo «laboratorioko hizkuntzagintza»); eta 3) jarrera aitzina-zale doitu-haztatua.

Mutur batean genuke *jarrera idealista bereizi-zalea*, XIX. mendean amaiera aldera Azkuek abiatua. Altuberren *Erderismos* liburua, 1929an argitaratua lehenbizikoz, gaztelaniaz, kontsidera daiteke jokabide horren oinarritzeko 'dotrina-liburua', euskarazko esaldiaren antolamenduari dagokionez. Eredu horrek XX. mendean eragin nabari den gisan handia izan du. Jarrera horren azpian dago ideia sintaxiak islatzen eta erakusten duela herriaren nortasuna edo haren arimaren izaera. Jarraitu beharreko erreferentzia gisa hizkuntza-eredu ideal bat hartu da. Guziz bereziki goretsi nahi izan dira euskararen berezitasunak inguruko beste hizkuntzen aurrean, tradizio osoa ongi ezagutu gabe edo haren zati batzuk zuzenean ukaturik, aintzat hartu gabe komunikazio-jardunen aniztasunak aholkatzen duen baliabide-ugaritasuna. Hizkuntzaren erabilera finkatzeko arauak, beraz, ez dira tradizio osoan oinarritzen, baizik eta haren zati murriz batean, eta proposatzen da arau horiek betetzea modu aski gogortuan, zurrunean. Jarrera horrek defenditzen duen hizkuntza-ereduaren ezaugarri garrantzitsuenak, berriz, azalduak dira lan honetan korrante horri eskainiriko orrialdeetan. Proposamenaren azken emaitza da hizkuntzari *uketzen* zaizkiola adierazpen-baliabide ugari, eta sortzen den prosak arazoak dituela osagai luze eta konplexuko osagaiak antolatze/kudeatzeko orduan, batik bat. Azken batean, prosaren garapena oztopatua eta zaildua suertatzen da baliabide batzuk ukatzearen ondorioz eta arauen gogortasunaren eta zurruntasunaren kariaz.

Beste muturrean dugu *laster-homologatzeko jarrera* (edo «laboratorioko hizkuntzagintza»), Jesus Rubiok aurkeztua 2002an. Ekonomia-irakasleak dio euskara azpigaratua dela eta eginahalean bilatu eta aurkitu behar duela eredu bat balioko diona homologatzeko goien graduan garatuak diren hizkuntzeekin, hau da, espainolarekin, frantsesarekin eta ingelesarekin. Aukera batzuk eskaintzen ditu bere nahi idealetan oinarrituta ('idealtasun' horretan bat dator Altuberren proposamenarekin), eta beste batzuetan, berriz, tradizioaren kontzeptu zabala baliatu nahi du (eta puntu xehe horietan *egokitze doitu* deitu dugun proposamenen multzokoen artean sar liteke). Jarrera honek aurkeztzen duen hizkuntza-ereduaren zertzelada nagusiak, berriz, berari

eskainiriko orrialdeetan ikus daitezke. Rubioren ideia batzuekin eta zenbait proposamen zehatzekin batzuetan segur aski adostasun polita erdiets liteke⁸³, baina orotara iduri du aurkezten duen euskara zehatzak ez duela, ez, aisa erakarriko egiazko hiztunik, arrunt artifiziala baita.

Azkenik, proposamen multzo erdiko batek erkide du ezaugarria oreka bilatu nahi duela tradizio desberdinen artean, tradizio guziko baliabideak aztertuta aurreiritzirik gabe eta *komunikagarritasuna* izanik irizpide eta epaile. Jarrera honetan sartu ditugun egileen proposamenak aipatuak dira haiei eskainiriko orrialdeetan. Korrante honetako egileek, oro har, errespetuzko jarrera dute XX. mendean nagusiki hedatu den ereduaren aurrean, baina hark dituen eragozpenak gainditzeko nahia eta beharra nabari da; horrela, proposamen zehatzak egiten dira han eta hemen hobetzeko orain arteko eredu nagusia puntu xeheetan. Puntu xehe horiek zein diren, jarrera horri eskainiriko atalean agertu dugu; oro har, laburtuz erran daiteke *Erderismos*-eko ereduaren oinarri-oinarrizko ezaugarriak eztabaidatzen direla eta aukerako bideak eskaintzen. Talde horren arieraren azpian sumatzen dugun ereduari erran diogu *arian-ariko egokitze doitua eta haztatua*. 90eko hamarkadatik honat hainbat egile dira multzo honetan sartzen ditugunak, eta aipatzekoa da jardun-eremu desberdinetatik datozela olde honetako iritziak: bai hezkuntzaren eremutik eta alor akademiko-kulturaletik, bai kazetaritzatik, bai administratibotik eta bai itzulpengintzatik. Beraz, ematen du joera hau dela nagusi gaur egun eta indartzen ari dela, maila teorikoan bederen. Maila praktikokoan, hargatik, ez da hain garbi zenbateraino sartuak diren joera berriak belaunaldi gazteen iritzietan eta haien jardunean.

Dena bat hartuta, prozesu guziaz denboran txertatuta, ikusten dugu ebo-luzio bat gertatu dela, Altuberen eta haren jarraitzaileen jarreratik abiatu eta beste eredu batera datorrena, xede-eredu hori delarik malguagoa, zauliagoa eta ñabarduretan aberatsagoa; aldi berean, beste alde batetik, moteltzen da ezarian-ezarian euskararen ezaugarri bereizgarriak eginahal guziaz azpimarratu beharra eta beste hizkuntzen aurkako desberdintasuna eta kontrastea guzian gaintetik jarri nahia.

Aipatzekoa da, orobat, denboraren ardatzean jarrita, ezen zenbat eta gehiago erabiltzen den hizkuntza, orduan eta joera handiagoa agertzen dela malguago jokatzeko: Altubek proposamena egin zuenean 1929an gaztelania baliatu zuen euskararen berezitasun handiak nabarmentzeko; gaur egun, euskara erabil-esparru gehiagotara sartu delarik eta haietan komunikazio-bide egiazkoa delarik, ez bide zaio hainbesteko garrantzia ematen euskararen eta beste hizkuntzen arteko desberdintasunak (batez ere espainolarekiko aldeak) azpimarratzeari edo goresteari eta bai iduri du ageri dela joera euskararen baliabide guziaz aurkitzeko eta zein bere komunikazio-tokian ustiatzeko.

Etorkizunari begira, kontuan hartzekoa iduritzen zaigu, bestalde, eleaniztasuna, testuinguruaren ezaugarri nagusi gisa. Gaur egun globalizazioaren ondorioz jendartean eleaniztasuna indartzen ari da, eta ingelesa da, bere *lingua franca*tasunean, askoren hirugarren hizkuntza. Euskarak testuinguru horretan bizi behar du, beste hizkuntza batzuekin batean, maila pertsonalean

⁸³ Funtsean, hitzen ordena eta tradiziozko baliabide orotarikoak ongi aztertu behar direla konplexurik gabe, non zein erabiltzeko efizientzia handienarekin.

eta sozialean, eta beraz, iraunen badu, ematen du saiatu behar duela bere komunikazio-ahalmena hoberenera eramaten. Euskarak lehian ari behar du beste hizkuntza (oso indartsu) batzuekin, eta hizkuntza hobeki prestatzeko norabide horretan, esaldiko elementuen ordena da alderdi bat tarte nabarmena eskaintzen duena hobetzeko. Testuinguru horretan, gure ustez hiztunari, ahal den guzietan, errazago jarri beharko litzaioke euskara-eredua eta ez artifizialki zailago, horrela hitzunik hizkuntza hori erabiltzea aukera dezan, traba eta zama gehigarririk erantsi gabe komunikazioaren ikuspuntutik. Ildo horretan, kontuan harturik aferak dituen alderdi psikolinguistikoa eta soziolinguistikoa, gure iduriko, sustatu nahi izatea euskararen eredu bat ahalik eta gehienik bereiziko dena beste hizkuntzetatik, ez da aukera zuhurra. Kontuan izan beharko da bai euskarak lehian ari beharko duela bere inguruan dituen beste hizkuntza indartsu horiekin eta bai jende-burmuinak zer gaitasun duen mezuak prozesatzeko. Alderdi horiek begien bistan eduki behar dira proposamenak egiteko orduan ea zer norabidetan garatu behar litzatekeen euskararen hitzordena osagai luze-konplexuko esaldietan. Joera egokitzaila doitu sakondu behar litzateke, hizkuntzaren lehiakortasuna handitzeko. Atzerakarga txikitzea jo beharko litzateke gehiago ere, eta horretarako hainbat adituren proposamenak bildu dira lan honetan. Horretarako bide batzuk aipa litezke, besteak beste, denak ere bestek lehenagotik erranak: 1) harako 'kalko alienigeno' haiei beldurrik ez izatea; 2) aditza esaldian azken posiziotik aurrerago ekartzen saiatzea; 3) menpeko perpausak nagusiaren ondotik jartzeko bidea zabalago egitea; 4) menpeko perpausaren morfema menperagailuak ez uztea perpausaren azken aldera arte.

Belaunaldi gazteen formazioari begira, berriz, iradokiko genuke ahalegina egin beharko litzatekeela mugatzen arau murrizgarri(egi)en orokortasuna eta baliozkotasuna, eta hitz-hurrenkera malguago batek izan beharko lukeela eredua eskoletan ikas-irakastekoa, kontuan edukita faktore batzuk, konparazio batera ikaslearen adina, baina baita eskola-sisteman lantzen diren testu-generoen ugartitasuna eta haietako bakoitzaren ezaugarri bereziak ere. Aintzat hartu beharko litzateke gehiago hizkuntzak komunikazio-jardun askotarikoak bideratzen dituela, eta zehatzago ikertu horietako bakoitzean nola jokatu, ideia nagusi orokorre beren balioa emanez baina kasu zehatzei ere arreta xehea eskainiz.

Prozesua osorik ikusita joera nagusi bat sumatzen dugu euskarazko hitzordenaren aferan: badela, denboraren joanean eta euskararen erabilian, halako lerratze bat idealismo ideologiko batetik abiatuta pragmatismo komunikatibo batera datorrena; hots, ideologiak eraginiko idealismo batetik igarotzen ari gara komunikatu-beharrak ekartzen duen jokaera pragmatiko batera. Hizkuntza egiazki erabiltzeak, ematen du, tokia kentzen dio nork bere buru ideala ederresteko jarrera antzuxkoari.

BIBLIOGRAFIA ERREFERENTZIAK

- ALBERDI, X.; SARASOLA, I., 2001, *Euskal estilo libururantz. Gramatika, estiloa eta hiztegia*, Bilbao, Servicio Editorial UPV-EHU.
- ALTUBE, S., 1975, *Erderismos*, Bilbao, Cinsa.
- AMURIZA, X., 2010, *Euskara batuaren bigarren jaiotza*, Bilbo, Lanku.
- ARISTEGIETA, X., 2009, «Euskarazko testuen komunikagarritasun-problema larriak», *Senez*, 37, 103-141.
- AREJITA, A., 1983, *Euskal joskera*, Durango, Leopoldo Zugaza, Editor.

- AZKARATE, M., 2012, «The Current Situation of the Basque Language: Speakers», in Salaburu & Alberdi (eds.), *The Challenge of a Bilingual Society in the Basque Country*, 113-135.
- BAKER, C., 2011, *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism (5th edition)*, Bristol-Tonawanda-Ontario, Multilingual Matters.
- BAZTARRIKA, P., 2009, *Babeli gorazarre*, Irun, Alberdania.
- BERRIA, 2006, *Estilo liburua*, Andoain, Berria.
- CENOZ, J.; JESSNER, U. (eds.), 2000, *English in Europe. The Acquisition of a Third Language*, Clevedon, Multilingual matters Ltd.
- CENOZ, J.; HUFSEIN, B.; JESSNER, U. (eds.), 2001, *Crosslinguistic Influence in Third Language Acquisition: Psycholinguistic Perspectives*, Clevedon, Multilingual matters Ltd.
- CRYSTAL, D., 2004, *The Language Revolution*, Cambridge, Polity Press.
- DE RIJK, R., 1969, «Is Basque an S.O.V. language?», *FLV*, 1, 319-351.
- DE ANGELIS, G., 2007, *Third or Additional Language Acquisition*, Clevedon-Buffalo-Toronto, Multilingual Matters.
- ESNAL, P., 2009, «Testu-arkitektura eta gramatika, ekintza komunikatiboaren baitan», *Hizpide*, 71, 3-160.
- ETXEBERRIA, F., 1999, «Elebitasuna eta hezkuntza Euskal Herrian», HIKHASI aldizkaria, 43, Alea. 1999.ko abendua.
- EUSKALTZAINDIA, 1986, *Euskal Gramatika: Lehen Urratsak I*, Bilbao, Euskaltzaindia.
- 1987, *Euskal Gramatika: Lehen Urratsak I (eranskina)*, Bilbao, Euskaltzaindia.
- 1989, *Orotariko Euskal Hiztegia*, Bilbo, Euskaltzaindia-Desclée de Brouwer-Ed. Mensajero.
- 1991, *Euskal Gramatika: Lehen Urratsak I (2. argitaraldia)*, Bilbao, Euskaltzaindia.
- 1999, *Euskal Gramatika: Lehen Urratsak V*, Bilbao, Euskaltzaindia.
- 2005, *Euskal Gramatika: Lehen Urratsak VI*, Bilbao, Euskaltzaindia.
- 2011a, *Euskal Gramatika: Lehen Urratsak VII*, Bilbao, Euskaltzaindia.
- 2011b, *Hitz-ordena. Erabilera estrategikoa*, Bilbo, Euskaltzaindia.
- EUSKO JAURLARITZA. Hezkuntza, Unibertsitate eta Ikerketa Saila, 2010, *Haur hezkuntzarako, lehen eta bigarren hezkuntzarako eta batxilergorako dekretu kurrikularrak Euskal Autonomia Erkidegoan*, Gazteiz, Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.
- GARATE, G., 1988, *Erdarakadak*, Bilbao, Gero-Ed. Mensajero.
- GARZIA GARMENDIA, J., 1997, *Joskera lantegi*, Vitoria-Gasteiz, EHHA-IVAP.
- GARZIA, J., 2013, «Aditza amaieran?», in [http://31eskutik.com/2013/05/06/aditza-amaieran/].
- GOENAGA, P., 1980², *Gramatika bideetan*, Donostia, Erein-Hegaz.
- GUASCH, O., 2007, «La educación multilingüe: un reto para el profesorado», *Cultura y educación*, 19: 135-147.
- HAEE-IVAP, 2003, *Galdezka. Euskarazko zalantzei erantzunez*, Vitoria-Gasteiz, Inst. Vasco de Admón. Pública.
- 2005, *I VAPeko estilo-liburua*, Vitoria-Gasteiz, Inst. Vasco de Admón. Pública.
- HERDINA, P.; JESSNER, U., 2002, *A Dynamic Model of Multilingualism*, Clevedon, Multilingual matters.
- HIDALGO, V., 1994, *Hitzen ordena euskaraz*, Doktore tesiaren argitalpen elektronikoa, egileak emana.
- 1995, «Ohar estatistiko garrantzitsuak euskararen hitz ordenaren inguru. Euskara, SVO?», *FLV*, 70, 401-420.
- 1996a, «Hurbiltze bat euskal hitz-ordenaren tradizioari», *FLV*, 71.
- 1996b, «Euskal joskeraren mito kaltegarriak (I). Nola idatzi euskaraz modu arin, ulergarri eta aberats batean», *Zutabe*, 35, 39-51.
- 1996c, «Euskal joskeraren mito kaltegarriak (II). Euskararen hitz-ordena libre», *Zutabe*, 36, 21-27.
- 1996d, «Euskal joskeraren mito kaltegarriak (III). Aditza maiz euskaraz esaldi hasieran», *Zutabe*, 37, 23-31.
- 1998, «Baina zer da euskal joskera», *Administrazioa euskaraz*, 21, 18-19.
- 2000, «Informazio unitate baten tamainako esaldi...[...] Galdegaiaren inguruko ikuspegi berri bila (II)», *Uztaro*, 34, 39-85.
- HIDALGO, B., 2002, «Hitzen ordena esaldian», *Senez*, 25, 75-109, in [http://www.eizie.org/Argitalpenak/Senez/20021201/hidalgo].
- IBAR, 1935, *Genio y lengua*, Tolosa, Mocoroa hnos.

- JESSNER, U., 2006, *Linguistic Awareness in Multilinguals. English as a Third Language*, Edinburgh, Edinburgh University Press.
- KALTZAKORTA, M., 2007, *Prosa komunikagarriago egiten (zenbait proposamen)*, Bilbao, UEU.
- LAKA, I., 1996, *A Brief Grammar of Euskara, the Basque Language*, UPV-EHU (argitalpen elektronikoa).
- LASAGABASTER, D., 2000, «Three Languages and Three Linguistic Models in the Basque Educational System», in Cenoz & Jessner, *English in Europe. The Acquisition of a Third Language*, 179-197.
- LERTXUNDI, A., 2009, *Eskarmentuaren paperak*, Irun, Alberdania.
- MAIA, J., 2000, *Eskolako bizkera ereduaz, euskara batuaren eta euskalkiaren arteko harremanen testuinguruan*, in [http://www.euskara.euskadi.net/appcont/tesisDoctoral/PDFak/Julian_Maia_TESI.pdf].
- 2012, «Linguistics School Models in the Basque Country», in Salaburu & Alberdi (eds.), *The Challenge of a Bilingual Society in the Basque Country*, 137-155.
- MITXELENA, K., 1968, «Ortografia», *Euskera*, 13, 203-219.
- 1978, «Miscelánea filológica vasca I», *FLV*, 10 (29), 205-228.
- 2011 [1981], «Galdegaia eta mintzagaia euskaraz», in J. A. Lakarra (apail.), *Luis Mitxelena Obras Completas VII*, ASFV 'Julio de Urquijo', LX, 335-361.
- NAFARROAKO GOBERNUA, 2007, Decreto Foral 24/2007 de 19 de marzo de Curriculum de Enseñanza Primaria [<http://www.educacion.navarra.es/web/dpto/profesorado/curriculos-y-normativa/infantil-y-primaria>].
- RUBIO, J., 2002, *Euskararen garabideak*, Irun, Alberdania.
- SALABURU, P., 2002, *Euskararen etxea*, Irun, Alberdania.
- SALABURU, P.; ALBERDI, X. (eds.), 2012, *The Challenge of a Bilingual Society in the Basque Country*, Reno, Nevada, University of Nevada-UPV/EHU, Center for Basque Studies.
- SARASOLA, I., 1997, *Euskara batuaren ajeak*, Irun, Alberdania.
- SIADeco, 1979, *Hizkuntz borroka Euskal Herrian*, Bilbo, Euskaltzaindia-Euskadiko Lankide Aurrezkia.
- SIADeco-EUSKALTZAINDIA, 1977, *El libro blanco del euskara*, Bilbao, Euskaltzaindia.
- SIERRA, J., 1993, «Las lenguas en el sistema educativo del País Vasco», in M. Siguàn, *Enseñanza en dos lenguas*, 59-70.
- SIGUÀN, M., 1993, *Enseñanza en dos lenguas*, Barcelona, Universitat de Barcelona-Horsori.
- TXILLARDEGI, 1970, *Oinarri bila. Morfosintasian eta fonologian*, Donostia, Álvarez-Lorea.
- 1974, *Euskara batua zertan den*, Oñate, EFA.
- 1978, *Euskal gramatika*, Bilbao, Ediciones Vascas.
- UBERUAGA, B. P., 2000, «The Basque presence on the internet: yesterday, today and tomorrow», in [http://www.buber.net/Basque/Web/basque_rev4.html].
- UPV-EHU, 2011-2012, «Irakasleak, sailaren, hizkuntza eskakizunaren eta graduaren arabea», in [<http://www.ehu.es/zenbakitan/es/node/120.html>].
- Euskara errektoreordetza, *EHUko Ikasmaterialen sare argitalpenak*, [<http://testubiltegia.ehu.es/>].
- VILLASANTE, L., 1975, «Hitzaurre gisa», in S. Altube, *Erderismos*, Bilbao, Cinsa.
- 1979, *Sintaxis de la oración compuesta*, Oñate, EFA.
- 1980, *Sintaxis de la oración simple*, Oñate, EFA.
- 1986, *La oración causal en vasco*, Oñate, EFA.
- 1988, *Euskararen auziaz*, Estella, EFA.
- ZABALA, I.; SAN MARTIN, I., 2012, «Basque and Romance Languages: Languages with different structures», in P. Salaburu; X. Alberdi (eds.), *The Challenge of a Bilingual Society in the Basque Country*, 51-72.
- ZALBIDE, M., 2010, *Euskararen legeak hogeita bost urte. Eskola alorreko bilakaera: balioespensazioa*, Bilbao, Euskaltzaindia.
- ZUBIMENDI, J. R.; ESNAL P., 1993, *Idazkera-liburua*, Vitoria-Gasteiz, Gobierno Vasco-Consejería de Cultura.
- ZUBIRI, I.; ZUBIRI, E., 1995, *Euskal Gramatika Osoa*, Bilbo, Didaktiker.
- 2000, *Euskal Gramatika Osoa*, Bilbo, Didaktiker.
- 2012, *Euskal Gramatika Osoa*, Bilbo, Ikasbook SL.

LABURPENA

Euskal hitz-ordenaren norabidea: idealismo ideologikotik pragmatismo komunikatiborantz

Euskal hiztunak gero eta maizago jardun beharko du hiru hizkuntza ukipenean diren jendarte batean: euskara, gaztelania/frantsesa eta ingelesa. Gaztelania (edo frantsesa) eta ingelesa oso garatuak diren hizkuntzak dira, eta euskarak tradizio murrizta edo mugatua du zenbait esparrutan. Hori dela eta euskaraz oraindik definizio prozesuan daude zenbait hizkuntz erabilera, eta horrek irizitrukeak eta proposamenak dakartza. Artikulu honetan bildu eta labur analizatzen dira hainbat adituren iritzia norantz jo beharko lukeen euskarazko hitzordenak garai honetan non prosa logiko-diskurtsiboa franko garatzen ari den (adibidez, unibertsitatearen eremuko hainbat jardunetan). Analisia egin da, proposatzen dugu hiru norabide edo jardunbide ageri direla aukeran eredu gisa har daitezkeenak: 1) *eredu idealista idiosinkratikoa edo bereizi-zalea*; 2) *homologazio lasterreko eredu* («homologazioa karrakailuka»⁸⁴); 3) *arian-ariko egokitze doitua eta haztatua*. Azterturiko irizietatik ondorioztatzen dugu jendartean bilakaera izan dela: joan den mendeko 60-70 urteetatik aitzina eredu idealista-idiosinkratikoaren eragina da nabariena, baina gaur egun, euskaraz prosa logiko-diskurtsiboa garatzeko, aditu gehien iritziak sar daitezke eredu *aitzinazale doitua eta haztatua*.

Gako hitzak: euskara; komunikazio-efizientzia; sintaxia; hitz-ordena; iritzien bilakaera.

RESUMEN

Evolución del orden de palabras en euskera: del idealismo ideológico al pragmatismo comunicativo

Los vasco-hablantes están abocados a desenvolverse en una sociedad en la que existen tres lenguas en contacto: el euskara, el castellano/francés y el inglés. El castellano (o el francés) y el inglés son lenguas ampliamente desarrolladas mientras que el euskara posee una tradición reducida y limitada en determinados ámbitos. Por tal motivo, algunos usos de la lengua vasca están hoy aún en proceso de definición, lo que configura un entorno en el que se presentan propuestas alternativas y se intercambian opiniones. En este artículo se recogen y se analizan las opiniones de diversos expertos en relación con la orientación que habría de tomar el tema del orden de los elementos de la oración en euskara, en un período como el actual, en el que se está produciendo un desarrollo notable de la prosa lógico-discursiva (por ejemplo, en diversas actividades que se producen en el ámbito de la universidad). Realizado el análisis, proponemos la presencia de tres orientaciones o líneas de actuación que pueden ser tomadas como modelos básicos de desarrollo: 1) *el modelo idealista-idiosincrático*; 2) *el modelo de homologación apresurada* («lingüística de laboratorio»); 3) *el modelo de adaptación progresiva y ponderada*. De las opiniones analizadas deducimos que se ha producido una evolución en la sociedad: si bien a partir de los años 60-70 del siglo pasado el modelo más influyente es el *idealista-idiosincrático*, en la actualidad la mayoría de las opiniones de los expertos pueden clasificarse en el *modelo de adaptación progresiva y ponderada*.

Palabras clave: euskara; eficiencia comunicativa; sintaxis; orden de las palabras; evolución de las ideas.

⁸⁴ *Karrakailuka ari, ibili*: Nafarroako Bortzirietan erabiltzen da hitz hori adierazteko pertsona lasterka eta ezin iritsian ari dela lanean, itokarrean, indarka, erosotasunik batere gabe eta zakar xamar, bortxa-bortxan.

ABSTRACT

Word order evolution in Basque: from ideological idealism to communicative pragmatism

The Basque speaker will be living in a society with three languages in contact: Basque, Spanish/French and English. Spanish (or French) and English are very well-developed languages while Euskara has a limited tradition particularly in some formal domains. That is why some uses of the Basque language nowadays are still to be clearly defined, what causes some debate and the presentation of different alternative proposals. In this article we collect and analyze some relevant views of several experts with regard to which orientation should be taken in the issue of the word-order in Basque sentences in a time where the logical-discursive prose in the Basque is having a notable development (e.g., in some activities carried out at the university field). After the analysis we propose the existence of three orientations or guidelines that could be taken as optional models for developing the logical-discursive prose in Basque language: 1) *the idealistic-idiosyncratic model*; 2) *the in-laboratory hasty homologation model*; 3) *the progressive and balanced adaptation model*. From the opinions analyzed we deduce that an evolution is taking place in the Basque society: whilst the *idealistic-idiosyncratic model* was predominant since the sixties-seventies of the past century, nowadays most of the experts' opinions may be classified into the *progressive and balanced adaptation model*.

Keywords: Basque language; communicative efficiency; syntax; word-order; evolution in ideas.

Fecha de recepción del original: 14 de agosto de 2013.

Fecha de aceptación definitiva: 29 de octubre de 2013.